

BATIDAKİ 'SÜRGÜN' DOĞULU/YABANCI EDWARD SAİD'İN GÖZÜYLE ORYANTALİZM: "ÖTEKİ" NİN TANIMLANMASI -

Bayram Ali ÇETİNKAYA*

"....Bir İngiliz okul çocuğu gibi düşünmek ve inanmak üzere yetiştirilseydim de, aynı zamanda üstleri tarafından bulunduğu konumu, yani İngiliz olmaya özenmeyecek şekilde eğitilen bir yabancı, Avrupalı olmayan bir Öteki olduğumu bilecek şekilde de yetiştirildim."Biz'i Onlar'dan ayıran hat dilsel, kültürel, ırksal ve etnik bir hattı. Anglikan Kilisesi içinde doğmuş vaftiz edilmiş ve cemaate kabul edilmiş olmam işimi kolaylaştırmadı; 'Hristiyan Askerleri İleri' ve 'Grönland'ın Buzlu Dağlarından' gibi kavga ilahileri söylenirken bana aynı zamanda hem saldırgan hem de saldırılan rolünü oynamak düşüyordu. Aynı zamanda 'pis Arap' hem de Anglikan olmak sürekli bir iç savaş içinde olmak demekti."

ÖZET

Edward Said, içinde yaşadığı Batı'nın ve Batılı'nın ruh yapısını ve zihin dünyasının en karanlık mahrem alanlarını ifşâ eden Filistinli bir eylemci, bir "bilge"dir. Yeri geldiğinde eline kalem yerine, Filistinli ve Doğulular için, pasif bir sivil direniş ve duruş tarzı olarak taş alarak atan bir akademisyendir. Tüm insanlar için özgürlüğü ve 'öteki' yaratmanın garabetini insanlığa haykıran bir sestir, Edward Said. O, tüm hayatı boyunca sürgündeki bir yabancı ve bir sıra dışı entelektüeldir. Said'in hayatı, bir açıdan, oryantalizmin tarihsel, sosyolojik ve felsefi gelişimiyle paralellik göstermektedir. Sömürülen toplumların ve ülkelerin çektikleri acıları, çileleri ve ızdırapları, benzer şekilde sömürenlerin ülkesinde Edward Said, tüm yönleriyle yaşamıştır. Said, oryantalizmi ve oryantalistleri tüm cepheleriyle ele almış, bir nevi onların niyet, amaç, hedef ve icraatlarının arka planlarını ifşâ etmiştir. Oryantalizm tanım ve tarifleri, Edward Said'in dilinden, yeniden bir anlam kazanmıştır. Bu tanımlar, onun tarafından şekillenmiş, orijinal ve özgün düşüncelerin verimli örneklerini oluştururlar.

* Doç. Dr. Cumhuriyet Ü İlahiyat Fak. İslâm Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: bacetinkaya@hotmail.com.

Anahtar Kelimeler: Edward Said, sürgün, yabancı, oryantalizm, öteki

ORIENTALISM IN THE EYE OF EDWARD SAID, EXILED EASTERN-ER/FOREIGNER IN THE WEST

Edward Said is Palestinian activist and scholar who disclosed the spiritual structure of the Westerners and the most intimate of their intellectual world. At the same time he is an academician who stages a passive and civil resistance for the Easterners. He is a crying voice to defend freedom for all humanity. That is why his life is parallel to the historical, sociological and philosophical development of Orientalism. Edward Said suffered from the same pains, troubles and problems which have been lived in the countries of exploited peoples in all aspects. Edward Said took up and studied orientalism from all directions and so Orientalism has gained a new meaning in the tongue of Edward Said.

Key Word: Edward Said, exiled, foreigner, Orientalism, the other.

GİRİŞ

Batı'da iki kısım Doğulu entelektüel vardır. Birinci kısım, onurlu, özgüveni tam, kendisinden emin ve kendisine birçok imkânı kaybettirme pahasına rağmen sözlerini ve düşüncelerini cesaretle savunur (İsmail Râci Farukî, Aliya İzzet Begoviç, Halil İnalçık vb.). Diğer kısmı ise, Batı / Batılı değer ve kültür karşısında kompleks içinde, sürekli savunmacı, ezik, ürkek; varlığını ve düşüncelerini muhataplarına göre konumlandırıran bir psikolojik yapı sergiler (Fazlurrahman, Muhammed Arkoun vb.). Birinci kısma giren entelektüellerden birisi Edward Said'dir. O, içinde yaşadığı Batı'nın ve Batılı'nın ruh yapısını ve zihin dünyasının en karanlık mahrem alanlarını ifşâ eden Filistinli bir eylemci, bir "bilge"dir. Yeri geldiğinde eline kalem yerine, Filistinli ve Doğulular için, pasif bir sivil direniş ve duruş tarzı olarak taş alarak atan bir akademisyendir. Tüm insanlar için özgürlüğü ve 'öteki' yaratmanın garabetini insanlığa haykıran bir sestir, Edward Said. O, tüm hayatı boyunca sürgündeki bir yabancı ve bir marjinal entelektüeldir.

Dünyanın kadim şehirlerinden biri olan Kudüs'te Hristiyan Filistinli anne ve babanın çocuğu olarak dünyaya gelen Edward Said, gençlik yıllarını 1948'den sonra ailesinin sığınmacı olarak yaşadığı Mısır'da geçirdi. İlköğrenimini, İngilizlerin Britanya'yla tabii bağları bulunan bir Arap nesli yetiştirmek amacıyla açtığı elit sömürge okullarında gördü. Onun Ortadoğu'daki son okulu, Kahire'deki Victoria Koleji oldu. Sömürgecilerin (İngilizlerin) yönetimi kendilerine devredecekleri yönetici sınıfa mensup Araplara ve Levantenlere eğitim vermek maksadıyla açtıkları bu okul, çok renkli ve farklı öğrencilere mekanlık yapmıştır. Said, bu okulda sonraları Ürdün Kralı olacak olan Hüseyin ve birçok bakan, başbakan ve başarı şıdamı konumlarına gelecek olan Ürdünlü, Mısırlı, Suriyeli ve Suudi erkek öğrenciyle arkadaş olmuştur. Kendisinin anlattığına göre, okulun baş gözetmeni ve baş işkencecisi olan, sinemanın Hollywood'da zirveye ulaşmış tek Ortadoğululu olan Ömer Şerif (Michel Shalhoub) de, onun okulunun parlak öğrencilerinden birisidir.¹

¹ Said, "Dünyalar Arasında", 15.

Victoria Koleji'nde, Said, okul hayatının her yönünü belirleyen kuralların yazılı olduğu bir el kitabı ile muhatap olur. Kitapçığın ilk sayfası, en temel kuralı bildiriyordu: "Okulun dili İngilizce'dir. Okulun dili İngilizce'dir; başka bir dil konuşurken yakalanan öğrenciler cezalandırılacaktır." İlginç olan Kolej'deki hiçbir öğrencinin dili İngilizce değildi. İngiliz öğretmenlerden başka öğreticinin bulunmadığı okulda, Arap, Ermeni, Yunan, İtalyan, Yahudi ve Türklerden meydana gelen kozmopolit bir yapı bulunmaktadır. Herkes Arapça ve Fransızca bilmesine rağmen, Edward Said ve diğer öğrenciler bu katı sömürgeci kısıtlamayla karşı çıkarak ortak bir dile sığınmaktadır.²

Nâsıralı bir anne ve Kudüslü bir babanın çocuğu olan Said, babası, önadı ve anadili için, karmaşık zihin yapısıyla şu ironik sözleri söylemekten kendini alamaz:

"...Babamın bir de Birinci Dünya Savaşı sırasında, askerliğini Fransa'da Pershing'in komutasında Amerikan Keşif Kuvvetlerinde yaparken kazandığı ABD vatandaşlığı vardı. Babam 1911'de, 16 yaşındayken, o zamanlar bir Osmanlı eyaleti olan Filistin'de, Bulgaristan'daki savaş yüzünden askere alınmamak için ayrılmış. ABD'ye gitmiş, orada birkaç yıl okumuş ve çalışmış, sonra da 1919'da kuzeniyle birlikte iş kurmak için Filistin'e dönmüş, Bunların yanında, Said gibi apaçık bir Arap soyadının başındaki beklenmedik önadımla (doğduğum yıl olan 1935'te annem Galler Prensi'ne çok hayranmış), çocukluk yıllarım boyunca rahatsızlık verici ölçüde kuraldışı bir öğrenciydim; Mısır'da okula giden, İngiliz önadlı, Amerikan pasaportlu ve kesin hiçbir kimliği olmayan bir Filistinli. Daha da beteri, anadilim olan Arapça ile okul dilim olan İngilizce ayrılmaz biçimde iç içe girmişti: Hangisinin ilk dilim olduğunu hiçbir zaman bilemedim ve her ikisinde de rüya görmeme rağmen ikisinde de kendimi tam anlamıyla evimde hissetmedim. Ne zaman İngilizce bir cümle söylesem, içimde onun Arapçası da yankılanır ya da tam tersi olur bunun."³

Kahire'yi sevmeyen Edward Said için, yazları gittikleri Lübnan dağ köyü Dur al Suveyr doyumsuz anılar yaşandığı bir mekân olarak zihnindeki yerini hayatı boyunca korur. O, her zaman sabit bir coğrafyada yaşayamamanın acısı ve hüznünü yaşar, bulunduğu yerleri ayaklarının her an kayabileceği topraklar olarak görür. Çektiği sıkıntılardan kurtulmanın özlemini çektiğini şu ifadeler tüm çıplaklığıyla ortaya koyar:

"Daha basit bir geçmişim olamaz mıydı, tamamen Mısırlı ya da başka bir şey olup da insanı sabit bir kökenden yoksun görünen kelimelere geri götüren sorular yüzünden her gün aynı sıkıntıları yaşamasam olmaz mıydı? İçinde bulunduğum durumun zamanla daha da beter bir hal alan en kötü yanı, İngilizce ile Arapça arasındaki savaş ilişkisiydi."⁴

² Said, "Dünyalar Arasında", 15-16.

³ Said, "Dünyalar Arasında", 16; krş. Edward W. Said, *Yersiz Yurtsuz*, çev: Aylin Ülçer, III. baskı, İstanbul 2005, 15.

⁴ Said, "Dünyalar Arasında", 16-17

Sömürgeci bir milletin, yani İngiliz-merkezli bir eğitim almak, Said için, ızdırap verici ve sıkıcı bir halin yaşanmasıdır. Öyle ki, onun İngiliz hatta Hindistan tarih ve coğrafyası (ki bunlar alınması zorunlu dersler arasındadır) hakkındaki bilgileri, Arap dünyası ve toplumu hakkında bilgilerinden fazla bir seviyeye ulaşmıştı. Ancak onun asla unutmayaacağı hususlar, zihnine kazınmıştı:

"Ama bir İngiliz okul çocuğu gibi düşünmek ve inanmak üzere yetiştirilseydim de, aynı zamanda üstleri tarafından bulunduğu konumu, yani İngiliz olmaya özenmeyecek şekilde eğitilen bir yabancı, Avrupalı olmayan bir Öteki olduğumu bilecek şekilde de yetiştirildim."⁵

Edward Said'in Anglikan kilisesinde vaftiz edilmesi ve o kültürün içinden yetişmiş biri olması da, Batılılar nezdinde, onun kimliğini değiştirmez. Çünkü o, öncelikle bir Doğuluydu ve hep öyle kalması gerekmekteydi:

"Biz'i Onlar'dan ayıran hat dilsel, kültürel, ırksal ve etnik bir hattı. Anglikan Kilisesi içinde doğmuş vaftiz edilmiş ve cemaate kabul edilmiş olmam işimi kolaylaştırmadı; 'Hristiyan Askerleri İleri' ve 'Grönland'ın Buzlu Dağlarından' gibi kavga ilahileri söylenirken bana aynı zamanda hem saldırgan hem de saldırılan rolünü oynamak düşüyordu. Aynı zamanda 'pis Arap' hem de Anglikan olmak sürekli bir iç savaş içinde olmak demektir."⁶

Nihayetinde kimlik, doku ve zihin uyumsuzluğundan, Said, Victoria Kolej'i'nden atılır (1951 Baharı). Zira onun, tamamı İngiliz olan öğretmenleriyle girdiği tartışmalar, diğer öğrencilerden daha fazla dikkat çekiyordu.⁷

Kendisinin ifadesiyle "köksüz insan" olarak, Said için gelecek belirsizdir. Babası kararı verir, onu Massachusetts'in kuzeybatı köşesinde katı, pürten bir okula yerleştirir. Bu olay ve günü, Said'in en kötü hatıraları arasında yerini alır. Okulun katı ve aşırı ahlâkçı olması onun için bir sorun teşkil etmez, ancak Said'in kaygısı farklıdır: Zira, Amerika'da doğmadığı gibi, istenen bir aksanla konuşmayan, beysbol, basketbol ve Amerikan futbolu ile büyümemiş tek çocuk odur. Batı'da yaşayan her Doğulu gibi Edward Said'in de günlük hayatı gayet zor dairesel bir çizgi izler. O, mevcut hali hüznü ve iç acıtıcı bir şekilde özetler:

"Dilleri benim dilim olmayan ve benim aşağı ya da bir şekilde onaylanmayan bir ırka ait olduğumu yüzüme vurmaktan çekinmeyen Anglosaksonların düşmanlıklarına karşı bir seçenek olarak sığındığım dil ortamından hayatımda ilk defa yoksun kalıyordum. Sömürge ortamının gündelik sıkıntılarını yaşamış olan herkes neden bahsettiğimi anlayacaktır. İlk yaptığım işlerden biri, adını Kahire'deki bir aile dostumuzdan aldığım Mısır kökenli bir öğretmeni aramak oldu. 'Ned'le konuş' demişti arkadaşımız, 'o hemen kendini evinde hissetmeni sağlar.' Güneşli bir Cumartesi günü öğleden sonra ayaklarım geri gide gide Ned'in evine vardım; aynı zamanda tenis antrenörlüğü de yapan o sıırım gibi, esmer adama kendimi

⁵ Said, "Dünyalar Arasında", 17.

⁶ Said, "Dünyalar Arasında", 17.

⁷ Said, "Dünyalar Arasında", 17.

tanıtıp Kahire'den Freddie Malouf'un onu aramamı söylediğini anlattım. 'Haa evet' dedi tenis antrenörü biraz soğuk bir tavırla, "Freddie." Hemen Arapça'ya geçtim, ama Ned elini uzatıp beni durdurdu. 'Hayır, kardeşim, burada Arapça konuşulmaz. Amerika'ya geldiğim zaman bütün bunları geride bıraktım.' Bu da son görüşmemiz oldu."⁸

Victoria Koleji'nde aldığı iyi bir eğitimle, Said, Massachusetts'teki yatılı okulda başarılı bir grafik çizer ve yüz altmış kişilik sınıfta birinci olmayı başarır. Ancak hayatı boyunca onarılmaz bir yara olacak kalacak bir olay gerçekleşir:

"Ama sanki bende bir şeyler gizemli bir şekilde ters gidiyormuş gibi, ahlâkî açıdan yetersiz biri olduğum da düşünülüyordu. Mesela mezun olduğunda, açılış ya da veda konuşması yapma hakkı bu şerefe layık olmadığım gerekçesiyle benden esirgendi; o zamandan beri hâlâ anlamakta da affetmekte de zorlandığım bir ahlâkî yargıdır bu."⁹

Tam bir Batılı gibi olmayı içine sindiremeyen Said, lisansüstü eğitimi sürecince edebiyat, müzik ve felsefe dersleri alır. Ancak gördüğü derslerin, onun geleceğiyle hiçbir bağlantısı bulunmamaktadır. Onun haber verdiğine göre, 50'lerde ve 60'lıların başlarında, Arap dünyasından gelen öğrenciler, bilim adamı, doktor, mühendis veya Ortadoğu uzmanı olarak ülkelerine dönerler. Princeton ve Harvard mezunu olan bu insanlar, vatanlarına döndüklerinde, genellikle öğretmenlik yaparlar. Ancak Said'in onlarla ortak noktaları fazla bulunmamaktadır. Bunun zorunlu bir sonucu olarak dili ve geçmişi, onda tecrit edilmişlik duygusunu artırmaktadır. Columbia'dan New York'a geldiğinde, Batı'daki yabancılığını unutmamasına, hiçbir zaman fırsat verilmez:

"1963 sonbaharında Columbia'da ders vermek üzere New York'a geldiğimde, egzotik ama özel bir dikkat gösterilmesi gerekmeyen Arap kökenli biri olarak görülüyordum- hatta arkadaşlarımla ve meslektaşlarımla çoğunun 'Arap', hele hele 'Filistinli' sözcüğünü kullanmaktansa hiç kimseyi incitmeyen, çok daha kolay ve daha belirsiz bir terim olan 'Ortadoğulu'yu kullanmayı tercih ettiklerini hatırlıyorum. Columbia 'da çoktandır ders vermekte olan bir arkadaş sonraları, işe alınırken bölümdekilere İskenderiyeli bir Yahudi olarak sunulduğumu söyledi. Columbia'da benden kıdemli meslektaşlarımla tarafından kabullendiğim, hatta pohpohlandığım hissine kapıldığımı hatırlıyorum; bir iki istisna dışında hepsi beni 'bizim' kültürümüzden, ümit vaat eden, hatta çok ümit vaat eden bir akademisyen olarak görüyorlardı. O zamanlar Arap dünyası üzerinde odaklanan hiçbir siyasî faaliyet olmadığı için, verdiğim dersler ve yaptığım araştırmalarda güttüğüm, bazen hafifçe dışına çıkmakla birlikte ana akıma uygun kaygılarımla beni bölümün sınırları içinde tuttuğunu fark ettim."¹⁰

Edward Said'in savunduğu siyasî düşünceler, hem savaş karşıtı hem de Martin Luther King taraftarlarınca aşırı tepkileri sebep olur. İlk kez, geçmişi ve

⁸ Said, "Dünyalar Arasında", 18.

⁹ Said, "Dünyalar Arasında", 18.

¹⁰ Said, "Dünyalar Arasında", 18-19.

diliyle Filistin arasındaki bağlantı, Said'in Nazi ve Yahudi düşmanı olarak damgalanması için gerekçe oluşturur. Bu durum da onun bölünmüşlük hissini pekiştirmektedir.¹¹

Edward Said, 1972 yılında üniversiteden izin alıp Beyrut'ta bir yıl kalır, amacı Arap dili ve edebiyatı çalışmaktır. Bunu özellikle kendini, varlığını, ruhunu ve köklerini/kökenlerini keşfetmek amacıyla yapar. Aksi takdirde kökleri ve yaşadığı kültür onda derin kırılma ve krizlere sebebiyet vermektedir.

"Bir benliğimi diğeriyle uyumlu hale getirmeye yönelik hem siyasî hem de varoluşsal bir ihtiyaç hissediyorum; zira bir zamanlar "Ortadoğu" adı verilen şey üzerindeki tartışma İsraililer ile Filistinliler arasındaki (19) bir tartışmaya dönüşürken, Amerikalı bir akademisyen ve entelektüel olarak söz alabilme kapasitesine sahip olmamın yanı sıra rastlantı eseri oralarda doğduğum için ben de tartışmanın içine çekilmiştim ironik bir biçimde. 1970'lilerin ortalarına gelindiğinde, birbirlerine taban tabana zıt iki taraf adına, hem Batı hem de Araplar adına konuşmak gibi ilginç ama pek özenilecek yanı olmayan bir konumdaydım."¹²

Yaşadıkları ve edindiği faturası ağır tecrübeler, Said'in inatçı uyumsuz entelektüellerde kendisini bulmasına fırsat verir. Bu çerçevede Conrad, Vico, Adorno, Swift, Adonis, Hopkins, Auerbach, Glenn Gould gibi düşünür ve sanatçıların üslûbu ya da düşünme tarzı, onun için özgün ve taklidi imkânsız birer modele dönüşür. Bu entelektüellerin sanat ve düşünceleri iyi rafine edilmiş seviyeli ve öz bilinç işaretlerini taşımaktadır. Said'de, onları çekici kılan husus; "sadece kendi kendilerini yaratmış olmaları değil, bu kendini yaratma girişimini kasten ve titizlikle, kökenlere inerek ortaya çıkardıkları bir genel tarihin içinde konumlandırmış olmalarıydı."¹³

Said'in en büyük ukdesi -ki bu otuz yıllık bir özlemdir- Vico ile 14. yüzyılın önemli tarih filozofu İbn Haldun hakkında bir seminer gerçekleştirmektir. Ancak onun bir sıkıntısı vardır: Batı edebiyatı öğretene biri olarak sahip olduğu kimlik, çalışmalarının diğer yönünü sınıfın dışına çıkardı:

"Kendi konumda yazmayı ve ders vermeyi sürdürmem, ironik bir biçimde, üniversitelerde konuşma yapmaya davet edildiğim seminerlerin sponsorlarına ve düzenleyicilerine, benden özellikle edebî bir konu hakkında konuşmamı isteyerek utanç verici siyasî faaliyetlerimi göz ardı etmeleri için bir bahane sunuyordu. Bir de "halkım" adına harcadığım çabalardan bahsettikleri halde, o halkın adını bir kez olsun anmayanlar vardı. 'Filistin' hâlâ kaçınılması gereken bir sözcüktü."

Edward Said ne Arap dünyasına ne Filistin'e ne de Batı dünyasına yarayan yalnız bir entelektüeldir. Yahudi Savunma Konseyi, onu Nazi ilan eder (1985). Akabinde üniversitedeki bürosu kundaklanır; kendisi ve ailesi ölüm tehditlerine maruz kalır. Ancak Enver Sedat ve Yaser Arafat, kendisine danışmadan,

¹¹ Said, "Dünyalar Arasında", 19.

¹² Said, "Dünyalar Arasında", 20.

¹³ Said, "Dünyalar Arasında", 20.

onu barış müzakerelerinde Filistin temsilcisi olarak tayin ederler. Bu atama, onun basın yoluyla daha geniş çevrelerce takip edilmesini beraberinde getirir. Aşırı sol milliyetçiliğin hedefi olur. Çünkü o, Filistin meselesinde ve İsraili Yahudilerle Filistinli Arapların aynı coğrafyada barış içinde yaşamaları hususunda aşırı liberal kabul edilmektedir.¹⁴ Said, slogan ve macera adamı değildir, şu sözleri kendisi gayet güzel tasvir etmektedir:

"Silahlı mücadele" gibi klişe sloganlara ve masum insanların ölmesine yol açmış, Filistin davasına siyasî olarak hiçbir katkıda bulunmamış devrimci maceracılıklara karşı her zaman son derece eleştirel bir tutum takındım."

"Bense, bağlanmamış ya da askıda bırakan bir hayat yaşamayı beceremedim: Son derece kötü bir ünü olan bir davaya bağlı olduğumu ilan etmekten çekinmedim. Öte yandan, eleştiri dayanışmayla ya da başkalarının ulusal bağlılık adına sizden bekledikleriyle çatıştığı zaman bile eleştirel olma hakkımı her zaman korudum. Böylesi bir konumun getirdiği kesin, neredeyse elle tutulur bir rahatsızlık vardır; özellikle de iki tarafın ve bunların gerektirdiği iki hayatın birbiriyle uzlaşamayacağı göz önünde bulundurulursa."¹⁵

Oryantalizm, Kültür ve Emperyalizm ve diğer kitapların cesaretli yazarı olarak Said, gizli kalmış ve hiç tartışılmamış konuları ele alarak Batılı okurlar için bir benlik oluşturduğunun farkındadır. Doğu hakkında konuşurken, Avrupa'nın kendini onun zıttı olarak tanımlamasına yardımcı olmuş; uzak, çoğunlukla ulaşılamaz bir dünyaya yönelik çok çeşitlilikler göstermiş coğrafi takıntıyı ifşa etmiş ve insanların zihin dünyasına açmıştır.¹⁶

Aşağılanma ve tahkirin birçok türüyle, hem akademik hem de entelektüel hem de halk düzeyinde karşılaşmış olan Edward Said'in Amerikalı bir psikologla yaşadığı anekdot, gerçekten iç acıtıcı ve onur kırıcı referansları içinde barındırmaktadır:

"Çatışma çözümü konusunda uzmanlaşmış ve Filistinlilerle İsrailileri ilgilendiren birçok seminerde karşılaştığım Boston'lı bir psikolog bir keresinde Greenwich Village'den beni telefonla arayarak şehre gelip beni ziyaret edip edemeyeceğini sordu. Kadın gelip eve girdiğinde, gözlerine inanamayan bir ifadeyle piyanoma baktı -sesinde kuşkulu bir tonla 'Demek gerçekten piyano çalıyormuşsunuz' dedi- sonra da geri dönüp dışarı doğru yürümeye başladı. Ayrılmadan önce bir fincan çay içmek isteyip istemediğini sorduğumda (bu kadar kısa bir ziyaret için hayli uzun bir yoldan geldiniz, dedim), zamanı olmadığını söyledi. 'Sadece nasıl yaşadığınızı görmek için gelmiştim' dedi ki hiç de alay ediyormuş gibi bir hali yoktu. Bir keresinde de, başka bir şehirde yaşayan bir yayıncı onunla yemeğe çıkana kadar sözleşmemi imzalamayı reddetti. Yardımcısına benimle yemek yemenin niye bu kadar önemli olduğunu sorunca, beyefendinin sof-

¹⁴ Said, "Dünyalar Arasında", 23.

¹⁵ Said, "Dünyalar Arasında", 23.

¹⁶ Said, "Dünyalar Arasında", 24.

ra adabımın nasıl olduğunu görmek istediğini söyledi. Neyse ki bu deneyimlerin hiçbirisi beni uzun süre etkilemedi, yolumdan alıkoymadı: Her zaman bir sınıfa ya da bir metin teslim tarihine yetişebilmek için koşturup duruyordum ve beni ölümcül bir depresyona sokabilecek bir kendi kendini sorgulamadan kasten uzak duruyordum.”¹⁷

Sürekli öteki olmaya ve marjinalleştirilmeye maruz kalan Doğulu Entelektüel için, her şeye rağmen “kimlik” konusunu ele almak, konuşmak ve tartışmak; sıkıcı, iç karartıcı ve anlamsız bir alan olarak gözükür. Ancak o şunu da kabul eder: Bugün bir çok yerde kimlik siyaseti, etnik çalışmalar, köklerin olumlama, kültürel gurur ya da çığırkan milliyetçilik gibi konular, narsist benlik incelemelerinden başka bir şey değildir. Bundan dolayı Said, hakir görülen ve tahakküm altında inleyenlerin hak ve kimliklerinin müdafaasını bir zorunluluk olarak görür. Kendisini Amerikalı bir entelektüel olarak gören – bunu bilinçli olarak kullandığı düşünülebilir- Said’in formülü gayet açık ve nettir:

“Biz Amerikalı entelüktüellerin ülkemize bir borcumuz var: onun son süper güç olarak kariyerini çirkinleştiren kaba anti-entelektüalizme, zorbalığa, adaletsizliğe ve taşralılığa karşı savaşmak. İdeolojik anlamda Amerikalı olmanın erdemleri üzerinde ısrar etmektense, kendini başka bir şeye dönüştürmeye çalışmak çok daha çetin bir görev. Ben şahsen bir ülkeyi kaybetmiş olduğum ve yakın bir zamanda onu tekrar elde etme gibi bir umudum olmadığı için, yeni bir bahçe işlemek ya da katılacak başka bir kurum aramak bana pek huzur vermiyor. Adorno’dan baskı altında uzlaşmanın hem korkakça hem de sahtekârca bir şey olduğunu öğrendim: Kaybedilmiş bir davayı savunmak zafer kazanan bir davayı savunmaktan iyidir; geçicilik ve olumsuzluk hissi –örneğin, kiralık bir ev- sürekli mülkiyetin verdiği sağlamlık hissinden daha tatmin edicidir.”¹⁸

İfadelere dikkat edildiğinde, görülecektir ki, Edward Said, kendisini yaşadığı Birleşik Devletler coğrafyasının bir ferdi olarak tanımlar ve ‘öteki’ arayışı içine girmekten özenle ve şiddetle kaçınır. Bu anlamda onun yaptığı içten bir eleştiridir. Belki de o, “yeni bahçe(ler)” aramaktan bıkmıştır.

Adalet ve hakkaniyeti herkes için düşünen Said’in birbirinden farklı etnik ve dini kimliklerin savunucu olması şaşırtıcı değildir. O, psikolojik kavramlarla ifade edecek olursak empati yaparak ‘öteki’lerin rollerine sahip çıkar. Bu çerçevede her grup ve cemaat, onu kendinden biri olarak algılar ve kabullenir:

“Son beş yıldır Arap basını için ayda iki makale yazıyorum; son derece din-karşıtı bir siyasetten yana olmama rağmen, İslâm dünyasında sık sık övgüyle İslâmiyet’i savunan biri olarak betimleniyorum ve bazı İslâmcı partiler beni kendi taraftarlarından biri olarak görüyor. Hiçbir şey doğruluktan bu kadar uzak olamaz; terörizm savunucusu olduğum ne kadar doğruysa bu da o kadar doğru. Herhangi bir kampa bütünüyle ait olma-

¹⁷ Said, “Dünyalar Arasında”, 25.

¹⁸ Said, “Dünyalar Arasında”, 25-26.

yan ya da herhangi bir davanın tam anlamıyla partizanı olmayan kişinin yazısının prizmatik niteliğiyle başa çıkmak zordur; ama burada da, yıllar içinde birike birike temsil eder gibi görüldüğüm şeyin birbiriyle çatışan ya da en azından birbirlerine bütünüyle uydurulmayan çeşitli yönlerinin uzlaştırılmaz olduğunu kabul etmiş durumdayım.¹⁹

Akademik dünyada önemli bir konuma ve kariyere sahip olan Said, buna rağmen, huzurlu ve rahat değildir. Filistin, Ortadoğu, İslâm ve emperyalizm karşıtı gibi mevzularda yazdığı, konuştuğu ve aktif olarak müdahil olduğu için, entelektüel için çok ağır bir ithamla muhatap olur: "Terör Profesörü". Ancak onu çalışmadan ve üretmeden geri bırakacak ve durduracak hiçbir engel yoktur:

"Tam bir çalışma delisiydim, tatilleri sevmezdim, zaten pek de tatile çıkmazdım; bütün yaptıklarımı yazarın tıkanması, sıkıntıya düşmesi ya da kuruyup kalması gibi dertlere (hiç değilse bile) fazla düşünmeden yaptım."²⁰

"İnsan olsa olsa geçici bir tatmine ulaşabilir ki o da hızla şüphenin ve metni içinde yaşanılmaz kılan bir yeniden yazma ve yeniden yazma ve yeniden yapma ihtiyacının pususuna düşer. Yine de bu, kendinden memnun olma uykusundan ve ölümün nihailiğinden evladır."²¹

BİR ÖTEKİLEŞTİRME YOLU OLARAK SÜRGÜN

Batı'da yaşamanın Batılı olmayan bir kişi için zorluğunu bizzat yaşayan Edward Said, için, bu hal bir sürgünde yabancı olmaktan başka bir şey değildir. Bu psikoloji, onu hem sürgün konusunda hem de sürgünde başı öne eğik olmayan, kalemini ve dilini kırmayan hakikati her ortamda haykıran entelektüel hakkında yazmaya sevkeder. Sürgünü ve entelektüeli öyle bir tasvir eder ki, onunla sürgünde bir yabancı olma halinin ıstırabını yaşamak mümkündür.

Said için, sürgün hakkında düşünmek ironik bir hali yaşatır. Çünkü sürgün hem davetkârdır hem de kışkırtıcıdır; ancak her halükarda sürgünde yaşamak korkunç bir travma deneyimidir. Sürgün, insan ile doğup büyüdüğü yer arasında, benlik ile benliğin hakiki yuvası arasına konulmuş derin ve kapanmayan bir hendektir. Ondaki keder ve hüznün tarifi yapılamaz. Tarih ve edebiyat, her ne kadar sürgünü kahramanlık, romantik, şerefli ve onurlu ufuklar açan bir olgu olarak tasvir etseler de; tüm anlatılanlar, hikayeden, yabancılaşmanın ve yalnızlaşmanın kötürümleştirici acısını hafifletme gayretinden başka bir amaç taşımaz. "Sürgünde elde edilen kazanımlar sonsuza dek arkada bırakılmış bir şeyin kaybedilmesiyle sürekli olarak baltalanır."²²

Sürgün, eğer nihâi bir kayıp hal ise, Edward Said şu soruyu sorar: Bu kayıp neden bu denli kolayca modern kültürün güçlü, hatta zenginleştirici bir motifi haline gelmiştir? Ona göre, bunun sebeplerinden biri, modern dönemi, manevî

¹⁹ Said, "Dünyalar Arasında", 26.

²⁰ Said, "Dünyalar Arasında", 14-15

²¹ Said, "Dünyalar Arasında", 27.

²² Said, *Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler*, çev: Tuncay Birkan, II. baskı, İstanbul 2006, 28.

anlamda öksüz ve yabancılaşmış bir zaman dilimi olarak, endişe ve yalnız kalabalıklar çağı olarak görmemizdir. Nietzsche, gelenekten rahatsızlık duymayı; Freud ise aile içi mahremiyeti baba katli ve ensestini ürün olarak öfkeyle kamufle etmek için çekilmiş bir cila olarak zihinlere işlemektedir.²³

Edward Said, önceki sürgünlerle, günümüz sürgünlerini birbirinden ayırır. Ona göre, modern savaşlar, emperyalizm ve baskıcı/zorba yöneticilerin yarı-teolojik ihtirasları bu ayrıştırmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu açıdan yaşanan asır, gerçek anlamda bir mülteciler çağı, yerinden edilmiş kişi çağı ve kitlesel göç çağıdır. Dolayısıyla her ortamda sürgün, Said'in bakış açısıyla, insana zindelik kazandırmaz:

"Yirminci yüzyıl ölçeğinde sürgün ne estetik açıdan ne de hümanist açıdan kavranabilecek bir şey değildir: Sürgünü konu alan edebiyat, çoğu insanın nadiren birinci elden yaşadığı bir kaderi ve müşkül durumu nesnelleştirir olsa olsa; ama bu edebiyatı biçimleyen sürgün, hümanizmi ya da yaratıcılığı mahmuzlayan faydalı bir şey olarak görmek onun yarattığı sakatlıkları, onu yaşayanların hayatlarına getirdiği kayıplar ve onu 'bizim için iyi' bir şey olarak kavramaya çalışın her girişim karşısındaki dilsizliğini sıradanlaştırmak demek olur."²⁴

Edebiyattaki ve dindeki sürgün anlayışları, Said'i şu soruları sormaya zorlar:

"Edebiyattaki ve dindeki sürgün anlayışları aslında korkunç bir şeyi bulanıklaştırmıyor mu? Sürgün iflah olmaz ölçüde seküler ve dayanılmaz ölçüde tarihsel bir şey, insanlar tarafından başka insanlar için üretilmiş bir şey değil midir; tıpkı ölüm gibi, ama ölümün nihai merhametini de sunmadan milyonlarca insanı geleneğin, ailenin ve coğrafyanın verdiği besinden koparan bir şey değil midir?"²⁵

Hakikatte sürgün, milliyetçiliğin aksine, temelde süreksiz bir varlık halidir. Sürgünler, köklerinden, topraklarından, geçmişlerinden ve ana sıcaklığındaki yurtlarından kopararak atılmışların sızıları ve ızdıraplarıdır. Onların orduları ve devletleri bulunmamaktadır. "Bu yüzden sürgünler, çoğunlukla kendilerini muzafer bir ideolojinin ya da itibarını yeniden kazanmış bir halkın parçası olarak görmeyi tercih ederek, parçalanmış hayatlarını anlatı formu içinde yeniden kurmaya yönelik acil bir ihtiyaç hissederler. İşin can alıcı noktası, bu muzafer ideolojiden kurtulmuş – ve sürgünün parçalanmış tarihini yeni bir bütün içinde yeniden birleştirmek amacıyla tasarlanmış – bir sürgünlük durumunun, günümüz dünyasında neredeyse katlanılmaz, neredeyse imkânsız oluşudur."²⁶

Sürgünlük bazen geride kalmaktan veya çıkamamaktan daha iyidir, diyor Said, bunu "hiçbir şeyin güven içinde bulunmadığı" sözleriyle gerekçelendirir. Onun için özünde kısıncı bir haldir, sürgünlük. Zira insan sahip olduklarının

²³ Said, "Sürgün Üzerine Düşünceler", *Kış Ruhu*, 28.

²⁴ Said, *Kış Ruhu*, 29.

²⁵ Said, *Kış Ruhu*, 29.

²⁶ Said, *Kış Ruhu*, 32-33.

azlığı karşısında, elindekileri muhafaza etmek hususunda daha titiz bir gayret içine girer. Dolayısıyla sürgünde kazanılan her şey değerlidir, bölüşülmeye kıyılmayacak kadar kıymetlidir. Sürgün olmanın en dayanılmaz yönü, kendinizin ve vatandaşlarınızın çevresine yüksek duvarların örülmesidir. Bunu, Said'in ifadeleriyle söylesek: "Abartılı bir grup dayanışması hissinin yanı sıra yabancılara, hatta sizinle aynı müşkül durumda olabilecek kişilere bile duyulan tutkulu düşmanlık."²⁷

Sürgünler, sürgün olmayanlara anlamlı bir hasetle bakarlar. Çünkü onlar, yaşadıkları ortamın insanlarıdır ve oraya aittirler. Halbuki sürgün hiçbir zaman asıl vatanında değildir ve olamazdı. Bu çerçevede sürgün bir sorunun cevabını çok merak eder: "Bir yerde doğup orada az çok sonsuza kadar yaşamak, oraya ait olduğunu bilmek nasıl bir şey?"

Evinden zorla veya gönüllü koparılan herkes sürgün ise, sürgünler, mülteciler, başka ülkeye yerleşenler ve göçmenler arasında birtakım ayrımlar yapmak mümkündür. Bu anlamda sürgün, asırlık ülke dışında sürme uygulamasından neş'et etmiştir. Artık sürgün için çile ve acı başlar. Bu aşamada "Sürgün bir kere sürgün edildikten sonra üzerinde yabancı olma damgası taşıyarak anormal ve sefil bir hayat yaşar."²⁸

Yabancı olma gibi bir damga ve yaftanın ömürlük sahibi olan Edward Said için, mülteciler, yirminci yüzyıl devletinin yaratımıdır. Aslında 'mülteci' kavramı, çok acil bir şekilde uluslar arası yardıma ihtiyaç duyan çok sayıda masum ve sersemlemiş durumda insanı tanımlayan siyasî ve diplomatik bir sözcüktür. Gerçekte aynı sözcük, Said'in zihin ve gönül dünyasında, yalnızlık ve tinsellik çeşnisinin tüm hallerini çağırıştır.²⁹

Başka diyarlara yerleşenler, çoğunlukla ferdî ve sosyal sebeplerle yabancı bir ülkede gönüllü olarak yaşamayı tercih ederler. Her şeye ve zorluğa rağmen, insanlar sürgünün yalnızlığını ve yabancılık duygusunu paylaşabilirler, ama onun katı kurallarından ızdırap duymazlar. Göçmenlerin ikircikli bir statüsü vardır, der Said. Ona göre teknik anlamda, yeni bir ülkeye hicret eden herkes göçmendir. Bu yer değiştirme, gönüllü olarak da gerçekleşebilir. Hakikatte "sömürge memurları, misyonerler, teknik uzmanlar, paralı askerler ve kiralık askeri danışmanlar da bir anlamda, sürgünde yaşarlar, ama oralara sürülmüş değillerdir. Afrika'daki Asya'nın bazı kısımlarındaki ve Avustralya'daki beyaz yerleşimciler bir zamanlar sürgün olmuş olabilirler, ama öncü ve millet kurucu olmaları sıfatıyla, 'sürgün' etiketi üzerlerinden düşmüştür."³⁰ Dolayısıyla bir zamanların sürgünleri, yeni zamanların efendisi ve asıl sahipleri olabilirler.

Sürgün olanın hayatının bir kısmı, yolunu yitirmesine sebep olan kaybı, yönetilecek yeni bir dünyayı inşa etmekle geçirir. Romancı, satranç oyuncusu, siyasî eylemci ve entelektüelin sürgün olması da, garip ve sıra dışı bir olgu değil-

²⁷ Said, *Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler*, 33.

²⁸ Said, *Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler*, 36.

²⁹ Said, *Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler*, 36.

³⁰ Said, *Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler*, 36.

dir. Çünkü bu mesleklerin hepsi nesnelere asgari oranda yatırım yapmayı gerektirir; hareketlilik ve yetenek ister.³¹

En derin sürgünü yaşamış ve bu hali her daim hissetmiş biri olarak Edward Said, sürgünleri acınacak hallerin sahibi insanlar olarak nitelendirir:

“Ne kadar iyi idare ederlerse etsinler, sürgünler farklılıklarını her zaman (hatta bu farklılıktan yararlanırken bile) bir tür öksüzlük olarak hisseden egzantriklerdir. Gerçekten evsiz olan biri modern olan her şeyde yabancı-lık görme alışkanlığına bir yapmacıklık, bir modaya uyma gösterisi olarak bakar. Farklılığa kaskatı bir iradeyle kullanılacak bir silah gibi sanılan sürgün, ait olmayı reddetme hakkını kıskançlıkla savunur.”³²

Said için, sürgün kimliği, hatta hayatın kendisini daha dolu ve daha anlamlı kılmak için dayanılması zorunlu bir tecrübedir. Ona göre, sürgün yoluyla kurtuluş fikri, dinî bir karakter taşımaktadır. Fakat birçok kültür, siyasî ideoloji, mitoloji ve gelenek bu düşünceyi benimsemiş gözükmektedir.

“Sürgün daha iyi bir durumun zorunlu ön koşulu haline gelir. Bir milletin devlet olmadan önceki sürgünün bir peygamberin zafer kazanarak geri dönmeden önce evinden sürgün alınmasını anlatan hikâyelerde bunu görürüz. Musa, Muhammed, İsa...”

Yaşadığımız dünyada sürgün duyulan ilginin önemli kısmı, Edward Said’e göre, kurtuluşçu bir motif olarak sürgünün nimetlerinden sürgün olmayanların da yararlanabilecekleri şeklindeki anlamsız fikirden kaynaklanır. Gerçi bu düşüncenin belirli bir noktaya kadar doğruluk payı vardır. Ortaçağ’daki seyyah bilginler veya Roma İmparatorluğu’ndaki okumuş Yunan köleler gibi, sürgünler de çevrelerini etkilerler. ‘Bizler’ doğal olarak, der Said, ‘onların’ çektikleri sefalet ve isteklerini üzerinde değil de, aramızdaki varlığının bu aydınlatıcı yönü üzerinde odaklanı- rız. Ona göre “modern kitlesel yerinden etmelerin iç karartıcı siyasî perspektifinden bakıldığında, sürgün bireyler bizi, kalpsiz olmaya mecbur bir dünya evsizliğin trajik yazgısını dikkate almaya zorlar.”³⁴

Sürgünü bir fetiş haline getiren kimse için, bu hal onu her türlü bağlantı ve bağlılıktan uzaklaştırır. Sürgünün üzerinde, partilere, milli hareketlere, devlete katılma baskısı kurulması sık görülen olaylardandır. Bu öncüllerden hareketle Said, kendisine yeni bir yakınlıklar kümesi tavsiye edilen sürgünün, yeni bağlılıklar ve ilişkiler geliştirebileceğini düşünür. Ancak bu aşamada sürgün, eleştirel bakış açısını, fikrî ihtiyatını ve ahlâkî cesaretini yitirebilir.³⁵

Edward Said’in düşünce dünyasında “sürgünden bir millet oluşturmak gibi (bu yüzyılda Yahudiler ve Filistinlilerin yaptıkları gibi) yeniden –kurucu projeler bir millî tarih inşa etmeyi, kadim bir dili canlandırmayı, kütüphaneler ve üniversiteler gibi millî kurumlar kurmayı içerir. Bunlar da, bazen keskin etnik merkezci-

³¹ Said, *Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler*-, 37

³² Said, *Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler*-, 37

³³ Said, *Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler*-, 38.

³⁴ Said, *Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler*-, 39.

³⁵ Said, *Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler*-, 39.

likten öne çıkarsalar bile, aynı zamanda kaçınılmaz olarak etniklik gibi basit ve pozitif olguların çok ötesine giden benlik sorgulamalarına yol açarlar.³⁶

Sürgün, bireyin kendisi hakkında düşüneceği bir yer olarak değil, modern hayatın önemli bir bölümünün heyula gibi çöken kitlesel kurumlara bir alternatiftir. Sürgün, Said'e göre, bir seçim meselesi de değildir. İçine doğrudan veya başına gelen bir haldir. "Sürgün kişi, çabucak eleştirilmekten uzak bir sürüye uyma tavrını benimsemediği gibi bir kenarda oturup yaralarına merhem de sürmeyecekse, vicdan sahibi (müsamahakâr ya da asık suratlı değil) bir öznellik biçimlidir kendine."³⁷

Edward Said'e göre sürgün, seküler ve olumsal bir dünyada, evlerin her zaman için geçici olduğunun bilincindedir. İnsanın aşına olduğu toprağın güvenlik içinde olmasına sağlayan sınırlar ve çitler, içindekiler için birer hapisaneye dönüşebilir. Böylece onları akıl terazinden geçirmeden savunmaya başlarız. Ancak sürgünler sınırlar içinde muhafaza edilemezler, düşünce ve tecrübenin önündeki tüm engelleri yıkar aşarlar.³⁸

Herkesin bir memleketi ve ülkesi olduğunu varsayan sürgün, bu toprağa ait sevgi, bağlılık ve hasret duyguları bulunduğunu farzeder. Ancak her türlü sürgün için geçerli olan husus, yurdun ve yurt sevgisinin yitirilmiş olması değil, bu kaybın her ikisinin var oluşuna da içkin olmasıdır.³⁹

Sürgünü, hazlarla eş ortama taşıma cesaretine girişen Said için, yurdunu ve toprağını terk etmek her zaman olumsuz olarak algılanmamalıdır. Ona göre sürgün, tüm dünyayı yabancı görmekten daha ehvendir:

"Sürgünün hazlarından bahsetmek belki tuhaf kaçabilir, ama sürgünün içinde bulunduğu bazı durumlar hakkında söylenebilecek birkaç olumlu şey vardır. 'Bütün dünyayı yabancı bir ülke gibi' görmek özgün bir bakış açısına ulaşmayı mümkün kılar. İnsanların çoğu temelde tek bir kültürün, tek bir ortamın, tek bir yurdun farkındadır; sürgünlerse en azından iki kültür, ortam ya da yurdun farkındadırlar ki bu bakış açısı çoğulluğu, eşzamanlı diğer boyutlara dair bir farkındalığa, -müzikten bir tabir ödünç alacak olursak- kontrapuntal (kontrpuana ait, iki yada daha fazla melodinin bir arada çalınmasından meydana gelen) bir farkındalığa yol açar.

Bir sürgün için, yeni ortamdaki hayat, ifade ve faaliyet alışkanlıkları kaçınılmaz olarak, bu alışkanlıkların bir başka ortamdaki hallerini kaydetmiş olan hafızanın arka planı önünde cereyan eder. Yani, yeni ortam da eski ortam da canlı ve gerçektir; kontrapuntal bir biçimde bir arada bulunurlar. Bu kavrayış biçiminin verdiği emsalsiz bir haz vardır, hele sürgün kişi Ortodoks yargıları azaltıp sempati ve takdir hislerine çoğaltan diğer kontrapuntal yanyanalıkların bilincindeyse.

³⁶ Said, *Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler*, 39-40.

³⁷ Said, *Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler*, 40.

³⁸ Said, *Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler*, 41.

³⁹ Said, *Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler*, 41.

Nereden olursan ol evindeymişsin gibi davranmak da özel bir başarı hissi verir insana.”⁴⁰

Her şeye rağmen Edward Said için riskli bir şeydir bu durum. Yani başka türü görme ve gösterme alışkanlığı, hem yorucu hem de sınırları tahrip eden marazî bir haldir. Zira sürgün; hiçbir zaman memnun, uysal veya güvenli olmama halidir. “Wallace Stevens’in sözleriyle “bir kış ruhu”dur sürgün; burada bahar olasılığı kadar yazla güzün pathos’u da yakın ama ulaşılamaz bir yerdedir. Belki de, sürgün hayatının farklı bir takvime göre hareket ettiğini ve ev hayatı kadar mevsimlere bağlı ve yerleşik olmadığını söylemenin bir yoludur bu. Sürgün, alışılmış düzenin dışında sürdürülen hayattır. Merkezsizdir, kontrapuntaldır; ama ona alışmaya başlandığı anda bozguncu gücü yeni baştan fışkırtır.”⁴¹

En hüznün verici yazgılar arasında varlığını konumlandıran sürgün, modernlik önceki zamanlarda korkunç bir ceza yöntemiymiş. Çünkü o, sadece aileden ve bildik coğrafyalardan amaçsız ve hedefsiz varlık bulma halinden daha öte bir olguydu. Bununla birlikte sürgün hiçbir zaman kendine ait evinde olmamıştır. Hüznün ve korkunçluk arasındaki bu hal, “kendini hiçbir zaman evinde hissetmeyen, etrafına hiç uyum sağlayamayan, geçmişe yatıştırılmaz bir acıyla, bugüne ve geleceğe ise buruklukla bakan biri, sürekli toplumdışı olan biri olmak anlamına da geliyordu. Sürgün fikri bir cüzzamlı, toplumsal ve ahlâkî anlamda bir parya olmaktan duyulan korku ile bağlantılı olmuştur her zaman.”⁴²

Sürgün olmak, her şeyden/varlıktan kopuk, yalıtılmış, izole edilmiş, marjinalleştirilmiş ana topraktan umutsuzca ve tahkir edilerek uzaklaştırılmış demek değildir; der Edward Said. Onun için keşke bu varsayımın gerçekliği olsaydı; o zaman geride bırakılanların, bir açıdan düşünülemez ve hiçbir şekilde geri getirilemez olduğunu bilmek gibi bir teselli hali yaşanırdı. Gerçekte, sürgünlerin çoğu için güçlük, sadece evinden ve vatanından uzak diyarlarda yaşamak durumunda olmak değildir; “daha çok günümüz dünyasında, sürgünde olduğunuzu, yuvanızın aslında pek de uzakta olmadığını hatırlatan bir çok şeyle birlikte yaşamaktan, çağdaş günlük hayatın normal akışının sizi eski yerinizle sürekli ona ulaşacak gibi olduğunuz ama bir türlü ulaşamadığınız bir temas halinde tutmasından kaynaklanır. Bu yüzden sürgün bir arada kalma durumundadır, ne iyi ortamıyla tamamen birleşebilir ne de eskisinden tamamen kopabilir, ne bağlanmışlıkları tamdır ne de kopmuşlukları, bir düzeyde nostaljik ve duygusalsa bir başka düzeyde becerikli bir taklitçi ya da gizlice toplum dışına atılmış bile tetikte durulması gereken bir tehdit çıkar ortaya; fazla rahat ve güvenli olma tehlikesi.”⁴³

Bir entelektüel için sürgün olan biri kadar marjinal ve yabancı olmak; otorite ve güç sahibine, gezgine, alışkanlığa değil geçiciliğe ve rizikoya; otorite tarafından tespit edilen statükoya değil yeniliğe ve deneye duyarlı kalmak demektir.

⁴⁰ Said, *Kış Ruhı-Sürgün Üzerine Düşünceler*, 42.

⁴¹ Said, *Kış Ruhı-Sürgün Üzerine Düşünceler*, 42.

⁴² Edward Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, çev: Tuncay Birkan, II. baskı, 2004, 57.

⁴³ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 58-59.

"Sürgün, soylu entelektüel cüret ve küstahlığa açıktır; alışılmışın mantığına değil, değişimi ve hareket halinde olmayı temsil eder, yerinde saymayı değil."⁴⁴

Sürgünü en ağır bir şekilde yaşayan doğulu entelektüel Edward Said için, hâlâ Batı Üniversitesi entelektüele, yeni baskı ve kısıtlamalar altında da olsa, düşünmeyi ve araştırmayı gerçekleştirebileceği yarı-ütopik bir ortamı verebilmektedir.⁴⁵

ENTELEKTÜELİN "BİLGELİĞİ"

Entelektüel, Edward Said'in de katıldığı şekliyle, kamusal alanda bir reçeteye, slogana, Ortodoks parti çizgisine veya katı bir dogmaya uygun bir şekilde davranmaya mecbur bırakılamayan, davranışları hakkında öngöründe bulunulamayan kişidir. Yine entelektüel, bireyin hangi partiye yakınlık duyarsa duysun, hangi ülkeden gelirse gelsin ve kendini aslen neye bağlı hissederse hissetsin, insanların yaşadığı acılar, sıkıntılar ve baskılar hususunda, belli doğruluk ilkelerinden ayrılmayan erdemli insandır. Konjonktüre göre tavır sergilemek, konuşulması gerekli olan yerde susmak, ırkçı kabadayılıklara, tantanalı döneçlik ve günah çıkarma seremonilerine rağbet etmek bir entelektüelin kamusal ve bireysel rolüne en büyük darbeyi vuran ilkesizliklerdir.⁴⁶

Entelektüel, Edward Said için, düzen adamı olmadığı gibi şovenist ırkçılığa da fırsat vermeyen prensiplere sahip bir 'bilge'dir:

"İktidardaki bir avuç bilmişe güvenmeye teşvik eden uzmanlar, eş dost grupları, profesyoneller, düzen adamlarıdır. Düzenin adamları belli çıkarları gözetirler, oysa entelektüeller şovenist milliyetçiliği, şirketleşmiş düşünce müsvettelerini ve sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet imtiyazlarını sorgulayan kişiler olmalıdırlar."⁴⁷

Bu çerçevede entelektüel, realist ve rasyonalisttir. O, konumunu ve varlığının farkında olan hayali zirvelerden haz duymaz ve hoşlanmaz. Düşünceleri, nereden iyi ve net işitilecekse, entelektüel sözlerini o seviyeden seslendirecek; böyle davrandığı müddet zarfında, barış ve adaletin sözcüsü ve temsilcisi olacaktır. Bulunduğu seviye itibarıyla, o, yalnız konuşur, "ama ancak kendisini bir hareketin gerçekliğiyle, bir halkın özlemleriyle, müşterek bir idealin peşinde hep beraber koşanlarla birleştiği bir yankı bulur sesi."⁴⁸

Entelektüel için, iktidar güç ve sahiplerine hakikati söylemek bir idealizm değildir. Ona düşen görev: Tercihleri dikkatlice analiz edip seçmek; en faydalı olanı ve müspet anlamda değişim, dönüşüm ve gelişime açık olanı temsil etmektir.⁴⁹

⁴⁴ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 72.

⁴⁵ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 88.

⁴⁶ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 12.

⁴⁷ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 13.

⁴⁸ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 104-105.

⁴⁹ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 104-105b

ENTELEKTÜEL EVRENSEL OLMALIDIR

Entelektüelin en belirgin özelliği, evrenselliğidir. Bu anlamda evrensellik: "Yetiştirdiğimiz ortamın, sahip olduğumuz dilin ve milliyetin sağladığı, çoğunlukla da başkalarının gerçekliğini görmemizi engelleyen birer perde işlevi gören, ucuz kesinliklerin ötesine geçebilme riskini göze alabilmek demektir. Aynı zamanda dış politika, toplumsal politika gibi meseleler söz konusu olduğunda insan davranışları için tek bir standart arama ve buna uyma çabası demektir."⁵⁰

Entelektüelin ağır ve ciddi vazife ve sorumluluğunu her zaman için yaşayan biri olarak Edward Said'e göre, onun görevini evrensel kriterler belirler. Buna göre, eğer bir düşmanın haksız ve zalimane saldırısını eleştirip kınıyorsak, ülkenizin haksız güç kullanımına başvurup zayıf bir ülkeyi işgal girişimine de aynı tepkiyi göstermeliyiz. Bu anlamda entelektüellerin ne söylemeleri ve ne yapmaları gerektiğini tespit eden hiçbir kural bulunmamaktadır. Said, bunu "gerçekten laik bir entelektüel için tapılacak ve yanılmaz kılavuzluğuna güvenilecek herhangi bir tanrı da yoktur" sözleriyle betimler.⁵¹

Said, entelektüellerin gülme özürü, sürekli şikayet eden insanlar olarak tanımlanmasını hoş karşılamaz. Böyle bir tanımlamayı, Noam Chomsky veya Gore Vidal gibi çağdaş enerjik muhalif entelektüeller yanıtlamaktadır.⁵²

Entelektüel, Edward Said için, "tanıklık" makamındadır. Tanıklığın sahiplerinin, yani entelektüellerin, koruyacak makam ve mevkileri olmadığı gibi, toprak zengini de değildirler. Gurur şehveti içinde bulunan az sayıdaki entelektüele rağmen, genellikle onlar, kendileriyle dalga geçerler, olayları olduğu gibi, mahrem haline dönüştürmeden konuşurlar ve tartışurlar. Böyle bir halin faturası ağır ve zahmetlidir. Zira entelektüeller, bu aşamada, yalnızdır. Ancak onların, gizli ve görünmeyen bir kısım takipçileri vardır. Entelektüellerin 'müridleri'; hakikat, hikmet ve adalet arayıcılarından başkası değildir. Said'in kendi sözleri, söylenenleri daha da berraklaştırmaktadır:

"Kişinin değiştirme gücüne sahip olmadığı üzücü bir duruma tanıklık etmesi hiç de monoton, renksiz bir faaliyet değildir. Foucault'nun deyişiyle 'amansız bir vukuf'u, alternatif kaynakları taramayı, gömülmüş belgeleri gün ışığına çıkarmayı, unutulmuş (ya da terk edilmiş) tarihleri diriltmeyi gerektirir tanıklık etmek. Dramatiklikten ve isyankârlıktan nasibini almış olmayı, çok nadir ele geçen konuşma fırsatlarını çok iyi kullanıp dinleyicinin dikkatine çekebilmeyi, hasımlarından daha iyi espriler yapıp daha iyi tartışmayı içerir. Ne koruyacak makamları ne de başında nöbet tutup gücüne güç katacakları toprakları olan entelektüellerde bazıları çok rahatsız eden bir şeyler vardır; kendini beğenenleri de yok değildir ama daha çok kendileriyle dalga geçerler mesela, lafı eveleyip gevelemektense dobra dobra konuşurlar. Ama şu gerçekten kaçış yoktur; kendilerini böyle gören entelektüellerin ne yüksek mevkilerde eş dostları, ne

⁵⁰ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 13.

⁵¹ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 13.

⁵² Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 17.

de resmi makamlarda itibarları olur. İnsan yalnız kalır, doğru; ama her zaman sürüye uyup mevcut duruma hoşgörü göstermekten iyidir yalnız.⁵³

Bu entelektüel tanımı, bir bakıma, Edward Said'in kendisini, yaşadıklarını ve tecrübelerini tasvir etmektedir. Ancak o, Batı'daki sürgün entelektüeldir. Entelektüel olmanın kriter ve kıstaslarını, o, bizzat kendisi deneyimleriyle gerçekleştirmiştir. Elbette bu katlanılması ve tahammül edilmesi zor ve güç bir yaşam serüvenidir. Said, bu ıstırapı çekmiştir, ancak düşündüklerinden, konuştuklarından, yaptıklarından ve yazdıklarından dolayı, asla pişman ve şikayetçi değildir. Hatta ölümünden (2003) önce, yakınlarına ifade ettiği sözler; ömrü boyunca mücadele ettiği kendi halkı, Filistinliler için, fazla bir şey yapmamanın (!) üzütüsünden başka bir şey değildir.

Kudüs'te doğan, Mısır'da İngiliz sömürge kolejinde eğitim alan ve üniversite (ve ötesini) Amerika'da devam ettirmiş bir Doğulu bir entelektüel olan Edward Said, öncelikle ismiyle özdeşleşmiş olan Oryantalizm adlı eseriyle tefekkür dünyasına adını duyurmuştur. Bu açıdan onun bu eserinde, dikkat çekici bir unsur olarak, oryantalizm tanımları orijinal ve özgün tasvir ve tasavvurları içinde barındırmaktadır. Makale, şu andan itibaren, bahsi geçen hususu, Edward Said'in düşünce atmosferi sınırları içinde, oryantalizm ve oryantalist kavramları çerçevesinde değerlendirmek niyet ve amacını taşımaktadır.

DOĞUYU OLDUĞU YERDE ÖTEKİLEŞTİRME YOLU: ORYANTALİZM

Edward Said, Batı'nın Doğu hakkında görüşlerini ortaya koyabilmek amacıyla oryantalizm ifadesini/kavramını kullandığını, peşinen ilan etmektedir. Ona göre bu husus Doğu'nun sistematik bir araştırma, buluş ve pratik fayda oluşunun 'bilim disiplini'dir'. Said, aynı zamanda bu sözcüğü, "ayrım çizgisinin diğer tarafında neler bulunduğunu araştırmaya çalışan kişinin rüyaları, hayalleri ve sözcüklerinin bir araya gelişinden doğan koleksiyonu tanıtmak için kullandığını söylemeyi ilave eder. Onun için oryantalizmin bu iki yönü birbiriyle bağdaşabilir. Batı, bazı zamanlar birini bazı zamanlar da diğerini kullanarak Doğu'da oldukça sağlam bir yol açmıştır. Said'in amacı: Bu yolun işaret taşlarını tespit ve tahlil etmektir.⁵⁴

Batı'yı, Said'in deyimiyle, oryantalizm yöntem ve teknikleri açısından yekpare düşünmek gerçekçi değildir. Zira yeni dünyanın sakinleri, yani Amerikalıların gayreti, Doğu'yu Çin ve Japonya'nın ana aktör olduğu Uzakdoğu ile birleştirmektedir. Kadim sömürgeciler olan Fransızlar ve İngilizler, (bunlara Ruslar, Portekizliler, İtalyanlar ve İsveçliler de eklemleyebiliriz), "Doğubilim" denen Oryantalizm/Şarkiyatçılık içinde uzun süren tecrübelerle sahiptirler. Sayılan bu ülkeler, Doğu'yu, Batı Avrupa'nın gördüğü şekilde düşünmüşler, anlamışlar, tanımlamışlar ve tasvir edip kodlamışlardır. Bu girişten sonra, Said, Doğu'yu kendince şöyle

⁵³ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 17.

⁵⁴ Edward W. Said, *Oryantalizm*, çev: Nezih Uzel, IV. baskı, İstanbul 1998, 111-112.

takdim eder: "Doğu sadece Batı'nın yakın komşusu değildir, bu alan aynı zamanda Avrupa'nın en geniş, en zengin ve en eski sömürgelerini kurduğu bir bölge ve uygarlığının ve dillerinin temelidir."⁵⁵

Edward Said, kullandığı oryantalizm kavramına o kadar geniş anlamlar ve konular yüklüyor ki, alanın kapsayıcılığı ürkütücü tepkiler vermeye müsait hale gelmektedir:

"Oryantalizmden söz açmak genelde İngiliz ve Fransız uygarlığının bir hareketi, zaman zaman insanların hayal güçlerini dahi aşabilen davranışlar, Hind ve tüm Doğu ülkelerinin yaşadıkları çağlar, kutsal kitaplarda adı geçen ülkeler, baharat ticareti, sömürgelerde kullanılan silahlar ve uzun sömürgecilik yüzyılları, şaşırtıcı bir bilimsel araştırmalar kitaplığı, oryantalizm konularında sayısız bilim adamı, profesyonel oryantalistler topluluğu, "Doğu" fikirlerinin bir araya gelişinden doğan karışık bir düzen, Doğu despotizmi, Doğu'nun duyarlılığı gibi çelişkili kavramlar, sayısız tarikat ve yollar, felsefe akımları, Avrupa'nın günlük yaşamı içinde faydalanılmaya çalışılan Doğu hikmeti ve düşüncesi gibi konulardan söz açmak demektir."⁵⁶

Oryantalizm, Said için, her şeyden önce İngiltere ve Fransa'nın Doğu'ya karşı ince bir duyarlılığı, ilgisi ve sorumluluğudur(!). Başka ülkeleri, oryantalizmle doğrudan fazla alakalandırmadığı için eleştirilere de maruz kalan Said, her iki sömürgeci gücü onsekinci yüzyıl başlarına kadar Hind kıtasını ve İncil'de ismi geçen Doğu'nun ve Doğuculuğun tek hâkimleri olarak görür. Amerika'nın malum coğrafyayla yakın alakası da, seleflerinin geleneksel bakış açılarından farklılık göstermez. Edward Said, bu noktada, ikisi eski ve biri yeni emperyal ülkenin, dolayısıyla Batı'nın tüm güçlerinin oluşturduğu ve büyük bir hırs ve iştahla üretime devam eden birlikteliğin ortak olarak gerçekleştirdiği eserlerin tamamına, 'oryantalist yapıtlar' ismini vermektedir.⁵⁷

Onsekizinci yüzyılın sonunda oryantalizm; Doğu'yu nesne olarak ele alan kurumların tamamı, verilen beyanatlar, takınılan tavırlar, yapılan benzetmeler, bir cins öğretisi, yönetim şekli veya hükümet biçimi olarak tezâhür eder. Bu anlamda oryantalizm, Batı'nın üstünlüğünü devam ettirme ve Doğu üzerinde otorite ve egemenlik kurma girişimidir.⁵⁸

Oryantalizm, kültür, bilim ve kurumların müdahalesiyle teşekkül ettirilmiş basit bir konu ve siyasî saha değildir. Bununla birlikte Said, onu Doğu üzerinde telif edilmiş kapsamlı ve yaygın bir koleksiyondan da ibaret olarak değerlendirmez. Bu açıdan oryantalizm, Batı'nın Doğu coğrafyasını ezmeye matuf hain bir "emperyalist komplosu" da değildir. Hâsılı "Oryantalizm estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihe ait ve filolojik metinler aracılığı ile "aktarılmaya" çalışılan bir cins jeo-ekonomik görüşler bütünüdür. Oryantalizm, coğrafi bir ayı-

⁵⁵ Said, *Oryantalizm*, 12.

⁵⁶ Said, *Oryantalizm*, 15.

⁵⁷ Said, *Oryantalizm*, 15-16.

⁵⁸ Said, *Oryantalizm*, 14.

rım değil –dünya Doğu ve Batı olmak üzere eşit olmayan iki bölüme ayrılmıştır– bir seri ‘çıkarlar’ toplamıdır.”⁵⁹

Pragmatik önceliklerin hakim olduğu oryantalizm, kültürel ve siyasî bir varlık olmasının zorunlu bir sonucu olarak arşiv hazinesine ve külliyâtına (ki 1800 ile 1950 yılları arasında Batı’da Doğu ile ilgili olarak 60-65 milyon eserin varlık bulması söz konusudur) mâlik bir sektördür. Bu anlamda oryantalizm, sistematik bir çalışma ve yöntemi kendisine ilke olarak benimser. Nihayetinde Doğu ile ilgili düşünülmüş, söylenmiş ve yazılmış her şey entelektüel bir yaklaşım çerçevesinde ele alınıp belirli kalıplara yerleştirilmiştir.⁶⁰

Oryantalizmin bakış açısıyla Doğu, Batı bilimi ile getirilen, Batı bilinç ve şuurunda teşükkül eden ve nihai aşamada, Batı’nın imparatorluğu ile ortaya çıkarılan bir seri kuvvet öğeleriyle ambalajlanmış bir takdim projesidir. Said’e göre, oryantalizmin bu tarifi, siyasî rengi fazla olsa da izahı basittir. Onun için oryantalizm, bazı siyasî güçler ve politik hareketlerin mahsulüdür. “Oryantalizm, ham maddesi Doğu uygarlığı, Doğu halkı ve toprağı olan bir yorum mektebidir. Bu mektebin objektif bulguları, yetenekli bilginlerin ortaya koydukları sayısız eserler, yayınlanan ve tercüme edilen kitaplar, sıraya konan gramer bilgileri, sözcükler, ölmüş devirlerin yeniden canlandırılan eserleri, akılcı bir görüşle insanların faydasına sunulan pek çok metin, aslında konuşma dillerinin içinden çıkarılmış ölüm-süz gerçeklerdir.”⁶¹

Edward Said için, fikirler toplamı, inançlar halkası ve Doğu hakkında edinilmiş bilgiler klişesi olarak oryantalizm ile kültür ve farklı düşünce okulları arasındaki ilişki önemli bir olaydır.⁶² Dolayısıyla ortak bir akademik ürün olan oryantalizm, Doğu ile ilgili ön yargılı ve belirli bir misyonla harekete geçen bürokratik bir müessesedir.⁶³

Oryantalizm, ondokuzuncu yüzyıl kültürü içinde, Doğu’da yaşayan insanlığın bir kısmını Batı için yeniden keşfetmeye gayret eden bir çalışmanın adıdır. Yirminci yüzyılda ise bu çalışma, bir politika vasıtası olduğu gibi aynı zamanda, çok daha önemli ölçülerde Batı’nın Doğu’yu kendi menfaatleri yönünde analiz etme ve yorumlama kuralı haline dönüştü. Bu çerçevede modern oryantalizm, Batı’nın İslâm karşısında duyduğu büyük korku ve çekingenliğini ifade etmektedir.⁶⁴

Batı kültürü içinde oryantalizmin sunumu, Said’e göre ‘akıllı denge’ denen şeye yaklaşmaktadır. Dolayısıyla bu durum sadece bir tarih olmaktan çıkarak maddî bir varlık taşıyan olguya dönüşür. “Bu denge yeni bir kültürel hareket ve Doğu konusunda söylenecek şeyleri belirtmek için bir sistemdir.”⁶⁵

⁵⁹ Said, *Oryantalizm*, 26.

⁶⁰ Said, *Oryantalizm*, 27.

⁶¹ Said, *Oryantalizm*, 277-278.

⁶² Said, *Oryantalizm*, 280.

⁶³ Said, *Oryantalizm*, 326.

⁶⁴ Said, *Oryantalizm*, 343.

⁶⁵ Said, *Oryantalizm*, 368.

Çok soyut ve uzmanca bir gelenek olan oryantalizmin,⁶⁶ geliştirdiği analiz yöntemleri kendi içinde kendi kendine yarar değerleri var kılmıştır. Hakikatte oryantalizm, kendi anti tezini kendi içinde barındırmaktadır.⁶⁷

Edward Said'e göre, oryantalizm tarihi boyunca tartışılmayacak 'gerçekler'in varlık nedeni olmuştur. Bu gerçeklerin en tartışılmaz ve en garip olanı, belki Arap dilinin tehlikeli bir ideolojiye aracılık yaptığı ile ilgili iddiada toplanmaktadır.⁶⁸ Nitekim Said, kendisinin fikirsel varsayım sistemi olarak nitelendirdiği oryantalizmde, çok ciddi bir uygulama düzeninin varlığından söz eder. Ancak onun nezdinde, bu, entelektüel açıdan fazla şerefli olmayan menfi bir durumun işaretlerini verir.⁶⁹

Entelektüel açıdan şerefli bir saha olmayan oryantalizm, Said'in gözünde, Batı kamuoyunun bilinçaltı kültüründe 'ötekine' karşı gelişen korku, peşin fikirli, yanlış yönlendirme, endişe ve şüphelerin kümeleştiği bir ruh yapısını tasvir eder. 'Öteki'; İslâmiyet'i, Araplar'ı ve tüm Doğu'yu temsil etmektedir. Said, Doğu'nun; kitaplarda, romanlarda, filmlerde, belgesellerde, hatta üniversitelerde bile hep olumsuz ve kötü bir imajla sunulduğunu örnekendirir:

"Kamunun bilinçaltı kültüründe İslâmiyet'e, Araplara ve genel olarak Doğu'ya karşı, oryantalizm olarak adlandırıldığı bir tavır zaten vardı. Yakın zamanlarda yayınlanan V. S. Naipaul'un *A Bend in the River* ve John Updike'nin *The Coup* adlı romanlarında olduğu gibi, orta öğretim tarih kitapları, çizgi romanlar, televizyon dizileri, filmler, karikatürlerde sergilenen Müslüman 'tipi' değişmiyordu. Bu 'tip' her zaman sinsiydi ve tiptemenin malzemesi yılların getirdiği Müslüman imajı, yani, petrol müteahhiti, terörist ve (son zamanlarda) kana susamış ayaktakımı. Ayrıca, genel olarak kültür hayatında (ya da Batılı olmayanlar hakkında tanıtıcı bilgi, konuşmalar ve hatta düşüncelerde) İslâmiyet veya İslâmiyeti'nin herhangi bir unsuruna ilişkin, anlayışla ele alınan hemen hiçbir şey yoktu... Uzmanlık sahaları İslâmiyet olan öğretim üyelerine gelince, onlar da İslâmiyet'i ve onun çeşitli kültürlerini kendi icatları veya kültür birikimlerinin sonucu oluşan ideolojik bir çerçeve içinde değerlendirdiler."⁷⁰

Nihai noktada Edward Said, oryantalizmi, kişisel yazarlar, İngiltere, Fransa ve Amerika emperyal güçlerinin şekillendirdiği politik alan arasında dinamik bir alışveriş olarak düşünür.⁷¹

Şu halde, oryantalizm, küresel aktörlerinin tespiti güçlük çıkaran bir mesele değildir. Ancak onun kişisel fâilleri kimlerdir? Güçlü ve istikrarlı çalışmaların sıradan olmayan ve profesyonel uzmanlarının misyonu nedir? Nasıl bir sistem ve metotla çalışılır? Bu ve benzeri soruların sayısını çoğaltmak mümkündür. Şimdi

⁶⁶ Said, *Oryantalizm*, 354-355.

⁶⁷ Said, *Oryantalizm*, 415.

⁶⁸ Said, *Oryantalizm*, 431.

⁶⁹ Said, *Oryantalizm*, 432-433.

⁷⁰ Edward Said, *Haberler Ağında İslâm*, çev: Alev Alatlî, İstanbul 1984, 40-41.

⁷¹ Said, *Oryantalizm*, 29.

oryantalizmin icracıları olan *oryantalistlerin kimliği üzerinde bir tasvir yapma girişiminde bulunabiliriz.*

Önemli ve misyonunun bilinç ve şuurunda olan oryantalist, Edward Said'in ifadesiyle, uzak ufukların ardındaki Doğu'nun tüm gizemli ve aşıkâr her neyi varsa tespit ediyor, inceliyor ve ülkesine taşıyordu. Bu öncülden çıkan sonuca göre, onun fikir ve görüşlerini göz önünde bulundurmadan Doğu'nun şifresini ve kodlarını teşhis ve tahlil etmek imkânsızdır. Oryantalistin rehberliği olmadan Doğu'nun hikâyeleri, masalları, efsaneleri, dilleri, folkloru, inancı, dini, geleneği ve kimliği çözülemez.⁷²

ORYANTALİZMİN TARİHSEL SORUNLARI

19. Yüzyılın Oryantalistinin Doğu'yu nakledişinde/rivayetinde, dolayısıyla hem Doğu'yu hem de Batı'yı imar eden malzemelerinde sorunlar vardır.

'Çevirmen', 'aracı' veya 'sözcü' anlamlarına karşılık gelen 'tercüman' kelimesi, Arapça'dan alınmıştır. Bu sözlerden hareketle Said, oryantalizmin misyonunun sınırlarını tespiti çalışır:

"'Çevirmen', 'Aracı' yahut 'Sözcü' anlamlarını taşıyan sevimli 'tercüman' kelimesi Arapça'dan aktarılmıştı. Oryantalizm bir yandan Doğu'yu mümkün olduğu kadar genişçe ele almak istiyor, diğer yandan elde ettiği bilgiyi Batı'da muntazam şekilde sınıflandırmak, dergilere aktarmak, sözcükleri sıralamak, gramer, açıklama, yayın ve yayın geleneği süzgeçlerinden geçirerek onu Avrupa'ya yarar hale getirmek istiyordu."⁷³

Dolayısıyla Doğu'nun kaderi, geçmişi ve geleceğinin kapsamlı değerlendirmesi şahsî gözlem(cil)lerin inisiyatifine bırakılmıştır. Mevcut durumun zorunlu bir sonucu olarak da Doğu'yu ya sahte ve yalancı seyyahlar anlatacak ya da orada yaşayan ve bilim hazinelerine doyumsuz bir şehvetle sahip olanlar/ele geçirenler hikaye edecekler. Batı'nın gözünde, Doğu kültür, birim ve tecrübesi ise 'Doğulu' olarak nitelendirilen indirgemeci bir damgayla negatiflendirilecektir. Kaşifler, seyyahlar, komisyonlar, ordular ve tüccarlar tarafından Batı'ya kategorik olarak bölüm bölüm nakledilen Doğu, oryantalizmin sistematik yaratıcılığıyla yeniden toplanır; oryantalizmin sözcükleri, kütüphaneleri ve arşivleri teşekkül ettirilir. Edward Said, mevcut durumu, "Disraeli'nin deyimi ile Doğu, ondokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru bir taş ocağı şekline girmişti. Bu malzeme sadece Doğu'yu değil Batı'yı da yeniden imar etmeye yarıyordu" sözleriyle özetlemektedir.⁷⁴

Said, Doğu'nun bir kısım bölgeleri ve yaşam biçimleri hakkında 'otorite' olan kişileri, 'kültürel alanlar' uzmanı kabul etmenin bir gelenek haline geldiğini bildirir. Ona göre, İkinci Dünya Savaşı'na yakın günlerdeki oryantalist, büyük bir 'üstat' olarak saygı görmekteydi. Bu saygın uzman, Doğu hakkında her türlü açıklama yapabilecek donanıma sahip ve buna hakkı olan bir kişiydi. Oryantalist

⁷² Said, *Oryantalizm*, 187-188.

⁷³ Said, *Oryantalizm*, 232.

⁷⁴ Said, *Oryantalizm*, 232-233.

olarak isimlendirilen bu bilge "fazla karışık sahalara girmeden, örneğin Arap grameri yahut Hint dini hakkında bir formül ortaya koyacak olsa dahi bu hareket Doğu hakkında, hatta bölgenin bütün üzerinde bir şeyler söylemişçesine yorumu uğruyordu." Dolayısıyla Doğu malzemesinin herhangi bir elemanı ile ilgili bütün çalışmalar, benzer şekilde derin 'Doğulu' anlamı da tasvir için yeterliydi. Nitekim "Doğu'nun köklü bir organik bağ taşıdığına inanıldığına göre meşgul olduğu maddî delillerin neticede Doğuluların dünyasını, karakterini, düşünce biçimini, güzellik anlayışını ölçmeye yarar, bulunmaz kriterler olduğunu düşünmek oryantalist bilgin için çok doğru bir hareket oluyordu."⁷⁵

EMPERYAL DERNEK

1784'ün Ocak ayında, William Jones, Asiatic Society of Bengal'in (Bengal Asya Derneği) kurucu meclisini toplar. İsmi geçen dernek, İngiltere'de Royal Society (Kraliyet Derneği), fonksiyonu ne ise onun da rolü benzer özellikler taşı-maktaydı. "Derneğin ilk başkanı ve Doğu ve Doğulular hakkında en fazla bilgileri toplamış kişi olarak William Jones artık, oryantalizmin kurucusu sayılabilir (Bu deyim A. J. Arberry'nindir). Jones, amacını şu üç kelimeyle ifşa etmekten bir sakınca görmemekteydi: Yönetmek ve öğrenmek, daha sonra Doğu'yu ve Batı'yı mukayese etmek'. "Doğu'nun sonsuza doğru uzanan konularını öğrenmek, sıralamak ve bunları kanunlar, gelenekler ve bilinen eserlerin toplamından oluşan bir digest complet (tam bir özet) halinde ortaya koyabilmek için" Jones büyük bir çaba içerisinde olmuştur. Nihayetinde hedeflediği amacına nâil olmuştur.⁷⁶

Edward Said, oryantalizmin, siyasal platformda birtakım sorular yönelttiğini haber verir. Bu ilginç soruları sorma hususunda biz de Said'e katılmalıyız:

"Oryantalizmin siyasal alanda ortaya koyduğu sorular şunlardır: Oryantalist gelenek gibi bir emperyalist geleneğin meydana gelmesine yol açan diğer tip entelektüel, estetik, bilimsel ve kültürel enerji kaynakları nelerdir? Filoloji, sözlük bilim, tarih, biyoloji ve ekonomik teoriler, romanlar ve lirik şiirler, oryantalizmin açıkça emperyalist olan dünyasının fikirlerine nasıl yardımcı olmuşlardır? Oryantalizmin içinde meydana gelmiş değişimler, düzenlemeler, incelemelere hatta devrimler nasıl varlık kazanmışlardır? Orijinalite'nin, devamlılığın hatta bireyselliğin bu görüş içindeki yeri nedir? Oryantalizm bir devirden diğerine nasıl geçiyor, yahut nasıl bir üretim yolu izliyor? Nihayet bir tarihî ve kültürel fenomen olan oryantalizmi 'İnsanlığın' istekli bir eseri olarak nasıl inceleyebiliriz."⁷⁷

Batı'nın Doğu üzerinde imalatını gerçekleştirdiği bir ürün olarak oryantalizm, Edward Said'e göre, bazen daha ileri şekilde kendisini yaratan kültürün ihtiyaçlarına karşılık vermiştir. Böylece oryantalizmin tarihî içinde bir taraftan sağlam bir ahenk, diğer taraftan kendisini çevreleyen kültürle güçlü bir beraberlik

⁷⁵ Said, *Oryantalizm*, 346347.

⁷⁶ Said, *Oryantalizm*, 118.

⁷⁷ Said, *Oryantalizm*, 30.

söz konusudur. Said, analizlerinde "bu alanın formlarını, iç organizasyonunu, öncülerini, başlıca otoritelerini, klasik metinlerini, inançlarına bağlı düşüncelerini, üzerinde durduğu figürlerini, taraftarlarını, yorumcularını ve yeni kuşaklarını göstermeyi denediğini" bildirmektedir. Ayrıca o, oryantalizmin "kuvvetli fikirleri", doktrin ve kültürel eğilimleri nasıl kabul ettiğini ve çoğu zaman kendisinden esinlenen bu hareketleri nasıl karşıladığını" izah etmeye teşebbüs ettiğini haber vermektedir. Bunun sonucunda Said, oryantalizmin geçmiş ve yaşadığı zamanı ile belirginleştiğini söyler. Nihayetinde birbirinden farklı oryantalizm modelleri ortaya çıkar. Onun için artık, Bir dil oryantalizmi, bir Freud oryantalizmi, bir Spengler oryantalizmi, bir Darwin oryantalizmi ve bir ırkçı oryantalizm yabancı birer alanlar olarak görülmez. "Bununla birlikte saf Doğu'nun hiçbir zaman var olmadığını öğrendik. Yahut en azından şartlanmamış bir Doğu'nun varlığına şahit olamadık. Aynı şekilde oryantalizmin maddi olmayan hiçbir şekline rastlanmamıştır. Doğu'da masum bir küçük 'fikir' dahi yer tutmamıştır. Doğu'da fikirler hareketlerden ayrılamazlar."⁷⁸

DÜNYANIN PAYLAŞIMI VE SÖMÜRGEÇİLİK OLARAK ORYANTALİZM

Oryantalizm formu ve yöntemi/stili, dünyanın onun kategorik ayrıştırması sonucu itibarıyla iki kısma ayrılabilir: 'Doğulu' ve 'Batılı'. Bunun zorunlu bir sonucu olarak özgürlük, ifade gücü ve kendini tanıma yeteneği gibi kavramlar bir Doğulu için Batılı'nın anladığı manadaki sembolleri ve simgeleri göstermez. İslamcı bir oryantalist, Doğu ile ilgili düşüncelerini açıklarken bir takım zorluklar ve yükümlülüklerle karşı karşıyadır:

"İslamcı bir oryantalist Doğu konusundaki fikirlerini ortaya koyarken Doğu'nun özel 'direnişini' de dile getirmek zorundadır. (Özellikle Müslümanlara ait direniş). Ayrıca Doğu ve Batı arasındaki bu direniş; değişmelere, Doğu ve Batı arasındaki anlayış beraberliğine, kadınları ve erkekleri, klasik ve arkaik ilkel dünyalarından çıkarak modernizmin ilkelerine yaklaştırma çalışmalarına karşıdır. Nihayet bu direniş korkulacak kıyametin Batı uygarlığının çöküşü değil fakat Doğu ve Batı'yı ayıran duvarların yıkılması anlamına geldiğini açıklayan görüşe karşıdır. Oryantalist bütün bu 'direniş' biçimlerini böylece yorumlayarak dünyaya ilan etmek zorundadır."⁷⁹

Ondokuzuncu yüzyıldan sonraki oryantalizm geleneği, Edward Said'e göre, emperyalist aktörlere, onlar için gerekli olan tüm malzemeyi, kelimeleri, hayalleri, anlatım biçimlerini sunmaktadır. İlave olarak oryantalizm, Avrupa'nın ve Batı'nın yerküre üzerindeki büyük ve kapsamlı tasarrufundan da güç alıyordu. Nitekim oryantalizmin kapsam ve müesseselerinin ulaştığı en üst sınır, Avrupa'nın çok büyük bir genişliğe sahip olduğu zamanlarla paralellik göstermektedir. 1815 ile 1914 arasında, yani yüzyıllık süreçte, Avrupalı yerküre üzerindeki sömür-

⁷⁸ Said, *Oryantalizm*, 40.

⁷⁹ Said, *Oryantalizm*, 354-355.

ge coğrafyasını yüzde 35'den yüzde 85 düzeyine çıkarmıştır. Dolayısıyla dünyadaki hemen hemen tüm ülkeler, bu işgalden doğrudan veya dolaylı etkilenmişlerdir. Bu sömürge haritası, daha çok Asya ve Afrika ülkelerinin topraklarının işgal edilmesiyle şekillenmiştir.⁸⁰

Bu vahşi ve adaletsiz bölüşme esnasında, oryantalizm, bir taraftan etkili propagandalarla Batı'nın gücünü dünyaya ilan ederken, eş zamanlı olarak diğer taraftan Doğu'nun zayıf ve güçsüzlüğünü pekiştirme misyonunu üstlenmiştir. Dolayısıyla Batıların ileri sürdükleri düşünce ve görüşler, bu atmosferde doğru çıkmıştır.

Tesirli metot ve yöntemlerle zihinlere işlenen Batıların güç gösterileri, oryantalizmin yerküreyi bölgelere ayırmasını, bölgeler arasında çatışmayı, sorunların çıkmasını ve ırkçı ayrıştırma girişimlerini kolaylaştırdı. Bahsi geçen sorunlar, oryantalizmin icat ettiği en önemli ve etkili entelektüel problemleri oluşturmaktadır.⁸¹

Oryantalizmin ortaya çıkardığı sorunların insan ve ülkeler üzerindeki tahribatını, Said, sorularla azaltmaya çalışır:

"İnsanlığın gerçeği bölümlere ayrılabilir mi? Aslına bakılırsa insanlık gerçeği temelde kültür, tarih, gelenekler, toplumlar, hatta ırklar olarak çeşitli farklılıklar taşımaktadır; ancak insanlar bu ayrılıkların sonuçlarını yine insanca kabul ederek yaşamalarına devam etmiyorlar mı? Bu noktada şu soruyu soruyorum: İnsanların ayrı ayrı oluşlarından doğan düşmanlık hislerini ortadan kaldırmak ve "Biz" (Avrupalılar) ve "Onlar" (Doğulular) demek zor mudur? Aslında bütün bu ayrıcalıklar genel fikirlerdir; geçmişteki ve yaşanan günlerdeki varlıkları, insanlar arasında farklar görme-ye alışmış bir kafaya dayanmaktadır."⁸²

Batılı uzmanların bilinçli veya bilinçsiz çözümlemelerinin çıkış kaynağı ve ulaşılan neticelerinin öncülleri, 'Doğulu' ve 'Batılı' ayrıştırma üzerine kurulmuştur/kurgulanmıştır. Bölünmenin suniliği bilinmesine rağmen ulaşılan aşamada, siyasî alandaki ayrılıkların dozajı da artmaktadır. Doğulu daha doğulu olurken Batılı daha Batılaşmaktadır. Nihayetinde, farklılıklar ve çeşitlilikler, toplum ve ülkelerin, kısaca insanî ilişkilerin alanını daraltmak⁸³ ve çatışma ve kinleşme noktalarını tahrik etmektedir.

ORYANTALİZM VE REALİZM

Kendisinin özel dil, düşünce ve görüş açısı olarak nitelendirdiği oryantalizm, Edward Said için, felsefî açıdan realizmin ileri bir şekli olarak düşünülmektedir. Bu form; sorunları, eşyayı, varlığı ve Doğu denilen coğrafyayı geleneksel kalıplar içerisinde ele alma ve analiz etme üzerine şekillenmiştir. Formun takipçileri, anlatmak istediklerini iyice bilmek, isimlendirmek ve işaret etmek durumun-

⁸⁰ Said, *Oryantalizm*, 65.

⁸¹ Said, *Oryantalizm*, 71.

⁸² Said, *Oryantalizm*, 71.

⁸³ Said, *Oryantalizm*, 71-72.

dadırlar. Bunun sonucunda bu takipçiler, formun veya bu anlatım vasıtasının bir tür realist değer kazandığını veyahut doğrudan gerçeğin ta kendisi olduğunda ısrar ederler.

Sözlerine açıklık getirmek isteyen Said, şu sonuca ulaşır: Oryantalizm, anatomik ve sıralıdır. "Onun sözcüklerini kullanmak Doğu'nun meselelerini ele alınabilecek türden özel bölümlere ayırarak incelemektir. Psikolojik açıdan ise oryantalizm bir paranoya'dır. Örneğin sıradan tarih bilgisi ile alakası olmayan bir bilgidir. Oryantalizmin uydurduğu coğrafyanın ve çizdiği şatafatlı sınırların yarattığı bazı sonuçlar bunlardır."⁸⁴

Oryantalizm bir hesaplasmaya girişen Said, onun kullandığı epistemolojiyle yaptığı yıkıcı ve indirgemeci tahribatın ağır olduğunu düşünür. Ancak ona göre oryantalizm, hafife alınacak kadar zayıf bir kurumsal yapılanma değildir. Onun taşıdığı ve malik olduğu özellikler ve donanımlar gücünün ciddiye alınmasını gerektirir. Oryantalizmde, bilim, ideoloji ve emperyal yapılanma, o kadar entegre bir ahenk içinde sentezlenmiştir ki, gizli estetik bir harmoni oluştururlar. Ancak Edward Said, her bilgi kaynağı, disiplin, tarihî ve siyasî oluşum için söz konusu olduğu bilinciyle, oryantalizme de istemeyerek bu hakkı tanımaktadır. Onun yaptığı bir durum tespitinden başka bir şey değildir, yoksa oryantalizmin günahlarının mazeret ve meşruiyet bulma çabası içerisinde değildir:

"Ben oryantalizmde, bu alanın perspektifini ve ekonomi politliğini karşısına almakla kalmayıp, aynı zamanda onun söylemini hem bu denli mümkün hem de bu denli sürekli kılan sosyokültürel durumu da hedef alan hasmane bir eleştiri işine girdiğimi düşünüyordum. Oryantalizm gibi epistemolojiler, söylemler ve yöntemler, indirgemeci bir biçimde, aşınınca yamayan, iyice eskiyip tamir edilemez hale gelince de atılıp yerlerine yenileri alınan ayakkabılar gibi tarif edildikleri takdirde şanlarına layık olamazlar. Oryantalizmin arşivci vakarı, kurumsal otoritesi ve ataerkil uzun ömürlülüğü ciddiye alınmalıdır, çünkü bir bütün olarak bu özellikler, epistemoloji diye kolayca bir kenara atılamayacak kayda değer bir siyasî güce sahip bir dünya görüşü olarak işlev görürler. Yani oryantalizm benim görüşüme göre, yalnızca bir bilim olarak değil partizan bir ideoloji olarak da egemen kanadını temsil ettiği ve işlediği emperyal bir mücadelelenin en yoğun anında dikilmiş bir yapıdır. Ama oryantalizm bu mücadeleyi, kullandığı bilimsel ve estetik deyimlerin altına gizlemiştir. Ben işte bunları göstermeye çalışıyorum; ayrıca çağlara kendilerine özgü ve bireyselliklerini veren çeşitli sosyokültürel, tarihsel ve siyasî oluşumlardan kurtulabilmiş ya da kurtulabilecek hiçbir disiplin, hiçbir bilgi yapısı, hiçbir kurum ya da epistemoloji olmadığını iddia ediyorum."⁸⁵

Kapsamlı ve özgürlükçü bir 'optik' içinde yeniden tahlil edilen oryantalizm, özne olarak yeni bir bilgi türü için nesneler yaratmak gibi zorlu bir uğraşı

⁸⁴ Said, *Oryantalizm*, 108-109.

⁸⁵ Edward W. Said, "Sömürgecinin Temsili: Antropolojinin Muhatapları", *Kış Ruhu*, çev: Tuncay Birkan, II. baskı, İstanbul 2006, 49-50.

içerisindedir ve hakikatte buna mecburdur.⁸⁶ Bu çerçevede Edward Said'in ortaya koyduğu oryantalizm tanımı açıktır: "Oryantalizm, Doğu ile sistematik bir şekilde ilgilenen düşünsel veya bilimsel uğraşların bütünüdür."⁸⁷

GİZLİ ORYANTALİZM VE AÇIK ORYANTALİZM

Edward Said, oryantalizmi gizli ve açık oryantalizm şeklinde iki şekilde değerlendirmeye yönelir. Ona göre, bilinçsiz ve dolayısıyla dokunulmazlığı olan oryantalizm, gizli oryantalizmdir. Diğer taraftan Doğu'nun toplum, dil, edebiyat, tarih, sosyoloji gibi çeşitli alanlarını kapsayan oryantalizm de, açık oryantalizmdir. Buna göre, Doğu'nun bilinç dünyasındaki her değişmeyi bariz bir şekilde açık oryantalizmde görmek imkan dahilindedir. Gizli oryantalizmin beraberliği, dengeli yapısı ve sürekliliği yerine oturmuş bir yapı sergilemektedir.⁸⁸

Oryantalizmi, kendisine göre sınıflandırma girişiminden sonra, Said, ondokuzuncu yüzyılın oryantalist yazarlarını, ideoloji ve fikir ayırımı gözetmeksizin, kimlik analizine tabi tutar ve onları Doğu'ya yönelik müşterek 'acınası' tutumlarını tespit eder:

"Eserlerini analiz ettiğim ondokuzuncu yüzyıl yazarlarının Doğu hakkında taşıdıkları görüşlerdeki farklılık genellikle kişisel formu ilgilendiren dış yüzey farklılığıdır. Ayırım temelde değildir. Bu yazarlardan her biri Doğu'nun orijinalitesini, geriliğini, suskunluğunu, ilgisizliğini kadınları ile ilişki kurabilirliğini, çekip çevrilebilme yeteneğini ortak olarak belirtmişler; bu konularda hiçbir değişikliğe yer vermemişlerdir. Dolayısıyla Renan'dan Marks'a, (İdeolojik görüş açısı ele alınacaksa) yahut daha güçlü yazarlara, (Lane ve Silvestre de Sacy gibi) veya hayal gücü taşıyan sanatçılara (Flaubert ve Nerval) kadar uzanan bir halka içinde tüm Doğu hayranları dünyanın bu yöresini Batı tarafından dikkatle incelenmesi, yeniden inşa edilmesi ve hatta acınması gereken bir kara parçası görmüşlerdir. Doğu, varlığını Avrupa'nın büyük bilim, sanat ve endüstri hareketlerinin dışında sürdürmüştü. Dolayısıyla Doğu'da çok özel bir çıkarının yandaşı olarak görünüyordu. 1870'ten sonra ve yirminci yüzyılın ilk yarısında durum buydu."⁸⁹

ORYANTALİZMİN DOGMALARI

Oryantalizmin dogmaları, Said'in dilinden yeni bir anlam kazanmaktadır. Ona göre bugün Araplar ve İslâm hakkında yapılan inceleme ve araştırmalarda, oryantalizmin temel dogmaları en katıksız şekilleriyle varlık alanı bulmaktadır:

a. Her sektörü akla dayalı, gelişim ve ilerleyişi insancıl, üstün Batı ile ilkesiz ve kuralsız geri kalmış, zelil Doğu arasındaki sistematik ve mutlak fark meselesi.

⁸⁶ Edward W. Said, "Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek", *Kış Ruhu*, çev: Tuncay Birkan, II. baskı, İstanbul 2006, 71.

⁸⁷ Said, *Haberler Ağında İslâm*, 58.

⁸⁸ Said, *Oryantalizm*, 281.

⁸⁹ Said, *Oryantalizm*, 282.

b. Doğu ile ilgili soyutlamalar, özellikle kaynak 'klasik' Doğu medeniyetini anlatan metinler ve külliyât olursa her zaman çağdaş Doğu realitelerinden çıkarılan delillere şâyân-ı tercihtir.

c. Doğu ezelidir, tek biçimlidir ve kendini tariften aciz bir coğrafyadır. Bundan dolayı Doğu'yu Batı bakımından anlatacak ve aktaracak son derece genelleğe haiz ve sistematik bir dil kullanmak kaçınılmazdır; aynı zamanda ilim açısından 'objektiftir.'

d. Temelde, Doğu ya korku duyulacak (Sarı tehlike, Moğol Sürüleri esmer müstemlekeler) ya da (susturma yolu ile, araştırma geliştirmeye, mümkün ise doğrudan işgal suretiyle) kontrol altında tutulacak geniş bir bölgedir.⁹⁰

ONDOKUZUNCU YÜZYIL ORYANTALİZMİ

Ondokuzuncu yüzyıl oryantalizminin tipik özelliği, Doğu üzerindeki temel düşünceleri, onun duyarlılığını, despotizme yönelimini, kaba mantığını, gerçeklere karşı ilgisizliğini, geri kalmışlığını yeniden gözden geçirmesidir. Dolayısıyla Doğu hakkında konuşan ve yazan bir oryantalist, Doğu kelimesiyle özel bir coğrafyaya işaret ediyordu. Temel şekliyle Doğu malzemesi, hiçbir keşiften zarar görmeyecek kadar sağlam bir yapı görünümündedir. Bu açıdan hiçbir zaman tam anlamı ile değer kaybına maruz kalmamıştır. Aksine bu yüzyılın oryantalist yazarları ve bilim adamları, bu malzemeye açıklık kazandırmışlar ve onu ayrıntılarıyla sunmuşlardır.⁹¹

Aynı zamanın oryantalistlerin fikirleri, felsefenin genel teorileri ile bir araya gelmiş ve kaynaşmıştır. Böylece bilginler, fikirlerini, formüllerini, bilimsel çalışmalarını ve yaşanan dünya üzerindeki düşüncelerini, ortak bir dille yoğunlaştırmaya çalışmışlardır. Bu gayret esnasında başka bilim dünyalarından ve düşünce sistemlerinden gelen kültürel değerler ehemmiyet kazanmıştır.⁹²

Ondokuzuncu yüzyılın sonunda, oryantalizm, Edward Said'e göre kabuk değiştirir. Bu çağda, oryantalizmin esinlendiği ve hayat bulduğu tüm bilimsel veri ve kategoriler statik görüşlerle temellendirilmektedir. 'Samiler' ve 'Doğu Düşüncesi' mevzularında ortaya çıkan hareketlilik, sınırları aşmış ve Doğu ve Doğulu davranışlarını ilgilendiren geniş bir sahayı içine almaktaydı. "Disiplin, meslek, dil yahut özel düşünce stili olarak oryantalizm bütün 'Doğuyu' tek bir kabın içine koyuyordu. 'Doğu' olmasaydı 'oryantalizm' adı verilen uyumlu, anlaşılır ve esnekliği olan bilgi de olmazdı. Dolayısıyla Doğu oryantalizmin malıdır. Oryantalizmin getirdiği bilgiler Doğu'dur."⁹³

Said'e göre, tarihî olarak oryantalizmin bölümlerinden biri olan liberal hümanizm, gerçek bir anlayışa giden yolun açılmasını ertelemektedir. Oryantalizm de 'yeni yolun açılması' daha çok teknik hususları kapsamaktadır.⁹⁴

⁹⁰ Said, *Oryantalizm*, 407-408.

⁹¹ Said, *Oryantalizm*, 281.

⁹² Said, *Oryantalizm*, 281.

⁹³ Said, *Oryantalizm*, 324-325.

⁹⁴ Said, *Oryantalizm*, 344.

YİRMİNCİ YÜZYILDA ORYANTALİZM/ORYANTALİST

Yirminci yüzyılda, sosyoloji, antropoloji, dilbilim ve tarihte varlık bulmuş her tür olay ve olguyu araştıran Harvard, Princeton, Chicago gibi üniversitelerde Ortadoğu ve İslâmiyet dersleri veren Amerikan bilim adamları, peşin fikirli ve bağımsız incelemeler yapmıyorlar mıydı? Hayır. "Bunun nedeni oryantalizmin diğer sosyal veya beşeri ilimlerden daha çok saptırılmış olduğundan değil, onun da en az diğer uğraşlar kadar ideolojik ve kirletilmiş olmasıdır. Aralarındaki temel fark, oryantalist bilim adamlarının uzman konularını, İslâmiyet'e ilişkin gerçek duygularını inkar etmek hatta saklamak için, 'nesnelliklerini' ve 'dilbilimsel taraf-sızlıklarını' ortaya koymak amacı güden otoriter bir dil kullanmalarındır."⁹⁵

Oryantalizmin göz önünde fark edilmeyen önemli bir özelliği de, İslâm'ı tarih boyunca belli bir kişilik içinde tanıması ve tanıtmasıdır. Modern zamanlar-da, oksidentalizmle Batı'nın kendi ortaya çıkardığı oryantalizm arasında bir gerilimin varlığı söz konusudur. Bu gerilim olsa bile, Batı doğrudan çatışmaya girmek-tense, bilimin soğukkanlı, görelî tarafsız avadanlığına ve yarı-nesnel izahları-na dayanmak/sığınmak eğilimindedir. Bu yolla, İslâm daha bir somutlaştırılır; tehdidin 'gerçek yüzü' ifşa edilir ve zımnî bir karşı hareket tavsiye edilir. Nihaye-tinde, çok farklılık gösteren şartlarda yaşayan çok sayıda Müslüman, 'bilim'i şid-det hareketleri gibi saldırganlığın bir türü olarak kabul ederler."⁹⁶

SONUÇ

Batı'da yaşayan sürgün doğulu Edward Said, hemen hemen tüm eğitimini, ömrü boyunca tanıtmaya, tanımlamaya, incelemeye ve araştırmaya çalıştığı sö-mürgeci ülkelerin okullarında almıştır. Bu uzun süreç onu, yaşadığı insan ve coğ-rafiyayı daha yakından ve içten tanımasına fırsat vermiştir.

Said'in hayatı, bir açıdan, oryantalizmin tarihsel, sosyolojik ve felsefî geli-şimiyle paralellik göstermektedir. Ancak Said ve oryantalizmin aktörleri karşı karşıya durmaktadır. O, oryantalizmi çözmeye ve analiz etmeye çalıştıkça, 'öte-ki'ler de onu yakından görmeye eğilimli olmuşlardır.

Sömürülen toplumların ve ülkelerin çektikleri acıları, çileleri ve ızdırapları, benzer şekilde sömürenlerin ülkesinde Edward Said, tüm yönleriyle yaşamıştır. Sürgündeki bir yabancı olmayı hiçbir zaman istememesine rağmen, yaşadıkları ve bulunduğu mekanlar, ona bu rolü adeta bir kadermiş gibi mecbur bırakmıştır.

Said, oryantalizmi ve oryantalistleri tüm cepheleriyle ele almış, bir nevi on-ların niyet, amaç, hedef ve icraatlarının arkaplanlarını ifşa etmiştir. Bunu yapar-ken o, komplolara ve sloganlara sığınmadan, bilimsel kriter ve ölçütleri, kişisel ve sübjektif düşüncelere asla feda etmeden sistematik ve sorgulayıcı bir yöntem kullanmıştır.

Oryantalizm tanım ve tarifleri, Edward Said'in dilinden, yeniden bir anlam kazanmıştır. Bu tanımlar, onun tarafından şekillenmiş, orijinal ve özgün düşün-celerin verimli örneklerini oluştururlar.

⁹⁵ Said, *Haberler Ağında İslâm*, 60.

⁹⁶ Said, *Haberler Ağında İslâm*, 60.

Oryantalizm, Batı'nın Doğu'yu her türlü okuma, belirleme ve tanımlama biçiminin bir ifadesidir. Böylece Batı, Doğu üzerinde her açıdan tasarruf hak ve yetkisini kendisinde görmektedir. Sahip olma hakkı gördüğü bu durum, Batı'nın Doğu üzerinde hakimiyetini pekiştirmektedir.

Oryantalizm, sosyal, ekonomik, estetik, tarihî ve filolojik metinlerin vasıtasıyla oluşturulan bir külliyâtın adıdır. Ancak bir müessese olarak oryantalizm, ilkeli ve sistematik metotlardan asla ayrılmayan entelektüel bir yaklaşımdır.

Doğu'nun bir takdim projesi olan oryantalizm, ham maddesi Doğu uygarlığı, Doğu halkı ve toprağı olan bir yorum mektebidir.

Disiplin, meslek, dil veyahut düşünce biçimi olarak oryantalizm, Doğu'yu tek bir kap içine koyan uyumlu, anlaşılır ve esnekliği olan bilgi bankasıdır. "Dolaşısıyla Doğu oryantalizmin malıdır. Oryantalizmin getirdiği bilgiler Doğu'dur."

KAYNAKÇA

- Edward Said, "Dünyalar Arasında", *Kış Ruhu*, çev. Tuncay Birkan, II. baskı, İstanbul 2006.
- , "Sürgün Üzerine Düşünceler", *Kış Ruhu*, çev. Tuncay Birkan, II. baskı, İstanbul 2006.
- , *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, çev. Tuncay Birkan, II. baskı, 2004.
- , *Haberler Ağında İslâm*, çev. Alev Alatl, İstanbul 1984.
- , "Sömürgecinin Temsili: Antropolojinin Muhataplan", *Kış Ruhu*, çev. Tuncay Birkan, II. baskı, İstanbul 2006.
- , "Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek", *Kış Ruhu*, çev. Tuncay Birkan, II. baskı, İstanbul 2006.
- , *Oryantalizm*, çev. Nezih Uzel, IV. baskı, İstanbul 1998.
- , *Yersiz Yurtsuz*, çev. Aylin Ülçer, III. baskı, İstanbul 2005.